

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
Министерство образования Республики Марий Эл
Отдел образования Администрации Моркинского муниципального
района Республики Марий Эл
Муниципальное общеобразовательное учреждение

«Кумужьяльская основная общеобразовательная школа»

Рассмотрено	Согласовано	Утверждено
на заседании ШМО Протокол №1 от <u>30.08</u> 2023 г. руководитель ШМО <u>Г.И.Декина</u>	зам. директора по УВР: <u>А.И.Ахметова</u> <u>30.08</u> 2023 г.	приказ № <u>31</u> от <u>31.08</u> 2023 г. Директор <u>Г.В.Семёнова</u>

РАБОЧАЯ
ПРОГРАММА
(ID 615702)

учебного
предмета

«Литературное чтение (марийское)»

для 2 класса начального общего
образования
на 2023-2024 учебный год

Составитель: Акпаева Людмила Владимировна
учитель начальных классов
1 квалификационной категории

2023г.

Литератур лудмаш – тўналтыш школышто туныктымо тўн предмет кокла гыч иктыже. Шочмо марий йылмым нергелыме дене пырля тудо тунемшын шинчымашыжым ешара, уш-акылжым атыландараш полша да шўм-чон пояныкшым арун сескемдара. Литератур лудмаш урокышто тунемшын пашаже сайын кая гын, моло предмет денат йоча нелылыкым шижаш ок тўнал.

Литератур лудмаш урокышто тыгай цель-влак шындалтыт:

– чын, икшырымын писын, умылен да сылнын лудаш тунемаш, книгаг кумылын да йоратен лудмашке куснаш, шкевуя окымлыде лудаш тўналас, лудмо негызеш шке кутырымо да возымо йылмым лывырташ;

– сылнымутым лудшыла, уым утларак пален налаш, творческий шўлышым кугемдаш; мутын сылнылыкым шочыктышо вийжым шижаш; туныктен шогышо, тыгак научный шинчымашым темлыше текст-влак дене пашам ышташ;

– сылнымутан текстын полшымыж дене тунемаш тўналше йочан кугу тўняште шкем кучен моштымо койышыжым печкалтараш, порылык дене осаллыкым ойыркалас, шуко йылман Российыште да вес эллаште илыше калыкын тўвыраштым пагалаш кумыландаш.

Литератур лудмаш урокын эн серыпле кўкшытан цельже: ушан-шотан лудшым шуарен кушташ. Лудмо негызешыже йоча тек шке шинчымашыжым умбакыже нолтен шога. Чыла тышке шуаш теве мо полшышаш: кажне кечын сайынрак да сайынрак лудын шогаш, лудмо але колыштмо произведенийым умылымо йон-влакым пален налаш, могай у книга лекмым эскерен шогаш да шке гыч ойыркалас, лудде кодшо кечыште каньысырлыкым шижаш.

Ончыктымо цель-влакым шукташ манын, теве могай каштала гоч вончаш кўлеш:

1. Чын, икшырымын писын, умылен да сылнын лудаш умбакыже туныкташ, мо лудмым ынлен шогаш, уш-акылым чын корно дене виктараш, утларак шонкалас, шижаш, илаш туныкташ, а тидланже лудмашым да книгаг пагалаш кумыландаш. Ученик тўрло сынан книга дене палыме лийын шога гын, моло предмет денат пашажым саемден кертеш. Тунам тудо лудмашлан кора гына огыл, а у шинчымашым погышашлан кора книга-влакым ока, шке тўня умылымашыжым кугемда, шке кумылын тўрло мутерым, справочникам кычалаш тўнаlesh.

2. Йылме лывыргыме пашам у кўкшытышко нолталаш. Тидланже йоча мут шондыкшым сайынак пойдарышаш, марий писатель ден поэт-влакын сылнымутышт гыч кунар-гынат кўсынлышаш.

3. Сылнымут литературышто сўретлыме пўртўсын да илышын моторлыкшым, чеченлыкшым умылаш полша. «Шукерте огыл чолгыжшо шинчан чевер кече мемнам вўчкыш, а теве ынде шыжат толын шуо». А.Мичурин-Азмекей; «Содыки могае сае – ме тўняште илена»

Г.Ояр. Тунемше-влак литературым живопись да музык дене та%аастарен ончалын кертыт: поэт ден писатель-шамыч сылнылыкым мут дене тўрлат, художник-влак – чия дене, композитор-шамыч – сем дене. Марий автор-влак могай сылнештарыме йон дене пайдаланат, палемден кодыман. Тунемше-шамыч сылнештарыме йон-влакым ойлымаштышт, возымаштышт кучылташ кумыланыт гын, путырак сай лиеш.

4. Калык ойпого да сылнымут полшымо дене йоча-шамычын шўмешышт поро шонымаш ден волгадо шижмашым шытыктараш да вияндаш, ончыко илышлан шуарен шогаш. Сылнымутын воспитательный вийже изи огыл. Ош тўняште шкем кузе шот дене кучаш, мом ышташ ок йоро, а мом ышташ лиеш да кўлеш, илаш вийым мо пуа? – тыгай да моло йодышлан вашмутым лудмо да лончылымо текстлаште муаш лиеш.

Лудмаш урокын эше тыгыдырак сомылжат шагал огыл:

- марий писатель ден поэт-влак нерген уым пален налаш;
- тўрло жанран произведений-шамычым ойыркалаш;
- лудмо да лончылымо сылнымутышто сўретлыме персонажын образшым лончылаш, сай але уда койышыжым аклаш;
- ойлымаш ден почеламутын ойыртемжым шижаш тўналаш;
- текстын сорал йылмыжым аклаш;
- порылан куан шижмашым, удалан келшыдыме койышым шочыкташ;
- монгышто книгаг шкевуя лудмашке шуаш.

Литератур лудмаш программе тўн шотышто марий калыкын ойпогыжлан да сылнымут мастер-влакын мурсаскаштан энерта. Тудо кугурак класслаште литератураг тунеммашын тўналтышыже лиеш. Тунемме книгашке пурышаш текст-шамыч социальный, этический да эстетический сынан улмышт дене чумыралтыт. Нуно шочмо элым, калыкым, йылмым йоратыше тукымым ончен куштымаште кугу суапым ыштышаш улыт.

Элнан ўшанле эрге ден ўдыр-влакшым шуарен куштымаште шочмо кундем, сар ден тыныс нерген сылнымутым лудмаш пале кышам кода. Гале писатель ден поэт-влакын возымышт, марий калыкын мунло ойпогыжо, тыгак тудын лўмло енге, пайремже да модышыжо, илыш йўлаж нерген текст-влак кугу пайдам пуат. Мемнан пелен илыше пошкудо да финн-угор ешыш пурышо родо-тукым, руш да моло калык-влакын илышышт да сылнымутышт уш-акылыштым пойдара.

Мут мастар-влакын серымышт пўртўсым, илышым да пашан пайдалыкшым ужын да шижын мошташ, кумылым н°лташ да шўм-чоным аруэмдаш полшен кертыт. Идалык жап-влак нерген лудмо годым икшыве сылнылык тўняште илышаш, тудын чонжо куанен юарлышаш.

Чыла классыште кажне тема почеш уш-акылым виандаш, йылмым лывырташ, илышлан ямдылалташ кугу йон ышталтеш. Сылнымут шочмо йылмын ямже дене тўзлана. Тудын пылышнам шыматен йо%оталтше о%огыржо уло. Кажне гласный але согласный йўкым чын каласен колташ туныктыде ок лий. Мут чондайымат эре пойдарен шогыман. Сылнымутышто вашлиялтше чаткан да мастарын чо%обымо предложенийым молан лончылаш да шке кутырымашке але серымашке пурташ огыл? Ойлымашын чо%оалтмыжым, ужаш-влакын икте-вesityт дене кылдалтмыштым, почеламутын размержым, тудын музыка йо%оалтмыжым молан эскераш огыл?

Сылнымут шкенжын чеченлыкше дене одарлана. Йылмым лывырташ мастарын кучылтмо ойсавыртыш, сОастарен каласыме шомак-влак кугун полшат. Садлан та%оастарымашым, эпитетым, метафорым, гиперболым да молымат йоча-влаклан палдарен кодаш кўлеш.

Лудаш да сылнымут лончылаш урокын утларак жапше (30 -35 минут) ойыралтшаш.

Произведенийым лончылышыла, тунемше-влак текстын тў%о шонымашыжым муын моштышаш да ужаш-влак кокласе логический кылым рашемдышаш улыт. Герой-влакын пашаштым, койыш-шоктышыштым аклаш, персонажын молан тыге але вес семын ыштымыж нерген шке шонымаштым луктын ойлаш тў%оалыт. Текстлан пе%огыдын э%оертен, литературный геройын образшым лончылыман. Посна персонаж нерген автор мом да кузе возен, лудын кодыман да геройын образшым иктешлыман. Лач тыге шоктмо годым икшывын к°ргешыже, ушешыже эн суапле шонымаш-влак ылыжшаш улыт.

Сай книга дене кылым кучыдымо е%о пиалдыме лиеш. Изишт годым лудаш огына кумыла%оде гын, туныктымо йочана-влак куандыме радамаш логал кертыт. Тыге ынже лий манын, лудмо южо текстым инсценироватлаш келша. Ик произведенийым тунемше-влак модын ончыктат, весым роль дене лудын пуат, кумшым герой лўм дене каласкален кодат. Произведенийым умбакыже шуен але ойлымаш ден йомакым шке гыч шонен каласкалыкташ пайдале.

Лудмаш урок марий да руш йылме, природоведений, труд, музык, изоискусство урок-влак дене чак кылдалтеш. Музык ден изоискусство урок-влак нерген посна палемден кодаш кўлеш. Лудшаш южо текстлан марий композитор-влакын семым келыштарымышт нерген ончыктыде кодаш огеш лий. Художник-влак марий сылнымут деч °рдыжт° огыт шого. Писатель ден поэтна-влакын портретыштым, южо текстлан сўретым лач нуно ыштеныт. Лудмаш урокышто

композитор ден художник-влакын произведенийыштым кучылтмына дене текст ешартыш шулдырым налеш.

Урокишто гына лудмо ок сите. Йоча-влак м^онтышт^о ятыр марла книга, «Ямде лий» ден «Марий Эл» газетлам, «Кече» журналым лудын шогышаш улыт. Мо логалын, тудым ынышт луд манын, лўмынак внеклассный лудмаш манме але м^огышт^о лудмым виктарыме урок эртаралтеш. Тиде уроклан жап программыште ончыктыммо шагат гыч налалтеш. I классыште арнян ик кечысе урокын кокымшо ужашыже ойыралтеш. II-IV класслаште тылзыште ик внеклассный лудмаш урок темлалтеш.

Литератур лудмаш урокын лектышыже

Колыштмаш (аудирований). Йўка^одыме ойым але вес е^оын лудмыжым колыштын да колын моштымаш.

Лудмаш. Темлыме кутыган да жанран текстым лудмашын молан кўлмыжым да кузе лудшашым (икымше гана шкалан пален налаш але ойыркален лудаш) рашемдымаш. Шўлышым чын пайлен, йўкым иземден-кугемден, вичкыжемден-кўжгемден, шуйдарен-кўчыкемден лудмаш, кажне йўкым раш каласымаш (дикций). Лудшыла, логический паузым, ударенийым да интонацийым эскерымаш.

Кутырымаш. Коктын але шукын кутырыммо годым тыматлын мутланымаш, йодыш-влакым пуэн моштымаш. Шке ойлымо годым (монолог) сылнештарыме й^он-шамыч дене (та^оастарымаш, метафор да молат) пайдаланыман, шке шонымашым мут дене тўрлыман, кутырымашым мастарын чо^оыман да вес е^оын ойлымаштыже тў^о шонымашым ойырен моштыман.

Возымаш. Сылнымутым лудмо негызеш каласкалымаш, описаний да шонкалымаш сынан текстым возымаш; сўрет почеш изирак сочиненийым серымаш; колыштмо ойлан але лудмо текстлан аклыме мутым (отзыв) возымаш.

Лудмашын тўрл^о ш^орынж^о. Ойлымаш почеламут, басня, тыглай статья-влак дене паша. Тидын годым тыгай моштымаш шуаралтшаш: сылнымутышто да научно-популярный сынан текстыште кучылтмо сылнештарыме й^он-шамычым ончыктымаш; авторын возымаштыже мо-мо сўретлалтым радاملымаш; писательын шкенжын кузе шонкалымашыжым тогдайкалымаш; текстыште ончыктыммо эн рўд шонымашым рашемдымаш. Ученик книгагын шинчымаш памаш улмыжым умылышаш. Ёнде тудо шкежат тунемме, сылнымутан да справочный книга-влакым ойркалышаш: молан манаш гын, икшывылан п^олеклыме литератур библиотекеште пеш шуко тўўл^о улыт. М^огышт^о шке гыч лудшаш книга-влак программыште палемдалтыныт. Туге гынат

йоча шке кумылын вес савыктышыMAT лудын се%а. Но тидын деч ончыч туныктышын ка%ашыжым налшаш.

Молан? Ийготлан келшыдыме книгам лудмын суапше уке.

Тунемше мом лудшаш. М%агышт° могай книга-влакым лудаш кўлым

кажне класслан темлыме списке ончыкта. Тыште книган с°раллык да шўм-чон поянлык тўняшке на%агайышашыштым шотышко налме. Ойырымо книга-шамыч тема да жанр шот денат тўрл° улыт. Ийготлан келыштарыме амал дене нуно класс еда шелалтыныт. Внеклассный лудмаш урок-шамыч шагал эртаралтыт, туге гынат ученик-влак эре лудын шогат. Тыгодым мом да кузе лудмыштым туныктышо эскерен да вуйлатен шогыде ок керт.

Литературоведческий ямдылалтмаш. Литературын тўрл° жанрже: ойлымаш, почеламут, басне, научно-популярный статья (кугурак класслаште: повесть, поэме, драме да молат). Йылмыште кучылталтше сылнештарыме й°н-влак та%аастарымаш, метафора, гипербола да молат.

Лудмо негызеш эртарыме творческий паша. Лудмо да лончылымо сылнымут йочан тунеммаштыже творческий кышам кодышаш. Лудмаш урокышто налме шинчымашын саскаже кузе палдырнен кертеш? Роль дене лудмаште, сценкым модын ончыктымаште тунемшын умылымашыже утларак почылт се%а.

Текстым ученик кузе умылен, тидым тудо мут дене сўретлымаште ончыктен кертеш, лудмо текстын содержанияжым тўрлын-тўрлын каласкалымаш пайдале: герой лўм дене, писатель лўм дене, вес персонажын лўмж° дене авторын серымыжлан э%оертен, йоча тыгайрак текстым шке гычат чо%ааш тў%ал кертеш.

Литератур лудмаш предмет туныктымашын кўлешлыкше Литератур лудмаш урокын пайдаже аклаш лийдыме: тудо тунеммаштат, шкем илышлан шуарен куштымаштат ўшанле ошкыл лийын да лийшаш. Сылнымутын юзо вийже мучашдыме. Лач тудо тачак ок палдырне гынат, йоча-влак дек эркын-эркын миен шуэш; садыгак ученик-влакын уш-акыл вия%адыме да шуарыме корныштак лиеш.

Литератур лудмаш урокышто икшыве шочмо калыкнан эртыме кор ныжым, тўвыражым, йўлажым, этический да эстетический поянлыкшым пален налеш. Тиде веле огыл. Мемнан пелен тыгаяк шотан вес калык-шамыч илат да тыршат. Умбакыракат ончалаш лиеш. Тўнямбалне эшеат шуко калык уло. Кажныжын ятыр сай могыржо вашлиялтеш. Шке да вес калыкым аклыме да умылымо шижмаш изинекак нерештшаш да иланышаш.

Сайын лудмаш чыла моло предметам се%ымаш дене тунеммашын негызшак лийын кодеш. Садлан удан лудмаш деч кузе-гынат вашкерак кора%оман. Лудмаш урок келгынрак да

келгышрак шонкалаш таратышаш. Сылнымутым лудшыла, чын ден шоя, поро да осал, ўшанле лиймаш ден ондалымаш нерген тек йоча утларак вискала Лудмо да лончылымо произведений эсогыл йўшт^о шўманрак йочан кумылжымат кунар-гынат сымыстарен кертеш. Персонажын се%ымашыж годым йочан куанyme, а ойгыш логалмыж годым чаманyme шижмашыже (сопереживаний) тарвана гын, урок арам эртен манаш ок лий. Икманаш, литератур лудмаш урокышто шинчымашым погышо ученик, вес е%ым умылен, калык да эл ончылно шке порысшым шижын, шке койыш-шоктышыжым чын да поро корно дене виктарен се%оа.

Тунемме планыште литератур лудмашын верже.

Россий Федерацийысе тунемме т^онеж-влакын базисный планышт дене келшышын литератур лудмашлан тў%оалтыш класслаште чылаже 230 шагат пуалтеш П классыште 34 тунемме арня лиш. Литератур лудмаш урок арнялан икыт эртаралтеш. Тунемме ий мучко 34 шагат погынышаш.

Палемдымаш.

2 класяште марий йылмылан арняште 1 шагат темлалтеш.

Литератур лудмаш урокын лектышыже могай лийшаш

Ушан-шотан айдемым шуарен куштымашым шотышко налаш гын, литератур лудмаш урокышто тунемме негызеш теве мо рашемдалтшаш:

- сайын тунеммаште да шкем умбакыже вия%одымаште лудмашын кугу польшыжым шижын шогымаш;
- тўня илышым да шкемым шке пален налаш манын, эре лудын шогаш кўлым ушышто чарныде кучымаш;
- Марий Элысе, Российысе да вес элысе кугезына-влакын п^олеклыме уш-акыл поянлыкышт дене палыме лиймаш;
- сылнымутан произведений сымыктышын посна ужашыже манмым умылымац;
- сылнымутым тичмашнек авалтен налын вашлиймаш;
- сылнымутым уло шўм-чон дене умылаш тыршымаш;
- шке шонымым шот дене почын пуымаш да вашмушланыше е%оын: ушпогыжым пагалымаш.

Урок деч посна моло годым литератур урокын лектышыже могай лийшаш:

- кўлеш шинчымашым пален налаш манын, тўрл^о книга ден справочниклаште але интернетыште келшыше материалым шкевуя кычалмаш;

– сылнымутан текстым лончылымо да умылтарыме годым тудым логический ужаш-влаклан шеледымаш, планам чо%ымаш, сылнештарыме й^он-шамычым муын палемдымаш, шке шонымашым умылтарен да негызлен моштымаш;

– шкенан йырысе тўня дене вашкелшымаш кылым кучымо правил ден й^он-шамычым умылен налмаш;

– обществыште пе%ыгыдемдалтше шкем кучымо шотышто правил-влак дене палыме лиймаш;

– весе-шамыч дене вашкыл кучымо негыз-влакым палымаш, группышто, тўшка пашаште шкем кучен моштымаш.

Лудмашын шкенжын саскаже тыгай лийшаш:

– сайын да умылен лудмаш кўкшытышк^о шумаш;

– тўкнылде лудмашке куснымаш, колыштмо але лудмо текстым умылымо й^он-шамычым палымаш;

–шкем ушан-шотан, творческий шўлышан лудшылан шотлымаш;

– произведенийысе персонаж але событий нерген каласкалымаш сынан тыглай текстым шке гыч чо%оен моштымаш, план почеш содержанияйым шке гыч каласкалымаш, шонкалымаш да описаний й^оршан повествовательный текстым чо%ымаш;

–тунемме почеламутым наизусть каласымаш, ученик, тыгак ача-ава да туныктышо-влак ончыко изирак увертарымаш да ойлышаш шомак дене лекшаш.

Тў%алтыш школышто литератур лудмаш уроклаште мо тунемалтеш

Аудирований (колыштмаш)

Йўка%одыме ойым колыштын умылымаш. Тудым йолташет каласа але иктаж-к^о книга гыч лудын ончыкта. Йўка%одыме ойышто мо нерген ойлалтмым т^ор да чын умылымаш, колыштмо произведенийын содержанияйже почеш шындыме йодыш-шамычлан вашештен моштымаш, текстыште сўретлыме событий-влакым почела радамлымаш, каласкалымаш могай амал дене чо%оалтмым рашемдымаш, колыштмо произведений почеш келшыше йодышым пуэн моштымаш.

Лудмаш

Йўкын лудмаш

Слог дене лудмаш гыч эркин-эркин кора%маш. Лудмо писылыкым ешарен шогымаш. Программыште ончыктым нормым шуктымаш. Кажне йўкым раш, пе%огыдын каласымаш, лудмын содержанияйже дене келшышын интонацийым вашталтымаш. Чарнышпале дене келшышын йўкым алмаштымаш. Текстын тўрл° улмыжым шотышко налын, интонацийым вашталтыме дене палемдымаш.

Шке семын лудмаш. Келшыше кугытан да жанран произведенийым шке семын лудмеке, тудын тў%о шонымашыжым рашемдымаш. Могай тўрл° лудмашым кучылтметым рашемдымаш: шымлымаш, палдарымаш, ончал лекмаш, ойыркалымаш. Текстыште шкалан кўлш° материалам мумаш. Тўрл° лудмашын ойыртемыжым шотыш налын умылымаш: ик вере факт гына ончыкталтеш, вес вере радамлен суретлымаш кучылталтеш, кумшо вере ешарен умылтарымаш вашлиялтеш.

Тўрл° текст дене ышталтше паша. Тўрл° сынан текст улмо нерген тў%о умылымаш: сылнымутан, туныктым сынан да научно-популярный. Икте-весеыштым та%оастарымаш. Могай амал дене тўрл° текст кучылталтмым рашемдымаш. Калык ойпогышто вашлиялтше текст-шамычын ойыртемышт.

Текстым тыглай чумырымо предложений-влак деч ойырен мошташ тунеммаш. Книган вуймутшылан да сўретшылан э%оертен, мо нерген лийшашым тогдайымаш.

Текстыште мо нерген ойлалтмым да тў%о шонымашыжым шкевуя палымаш, текстым смысл шот дене ужаш-влаклан шеледымаш, нунылан вуймутым пуымаш. Тўрл° сынан информаций дене пашам ыштымаш.

Тўшкан ка%оашымашке ушнымаш: йодышлан вашештен моштымаш, тема почеш шке шонымашым каласымаш, йолташ-шамычым ойлымыштым колышт моштымаш, кутырымо коклаште шке гыч ешартышым ыштымаш. Шке ойлымаште могай книгалан э%оертымым, могай сўрет-влак дене пайдаланымым увертарымаш.

Библиографический культур. Книга – сымыктышын ик ш°рынж°. Книга – кўлешан шинчымашым п°леклыше памашшинча. Марла лекше первый книга-влак. Нуным Санкт-Петербургышто, Оза%ыште, Москошто, Вяткыште савыкташ тў%оалмаш. Сылнымутлан п°леклыме, тунемаш келыштарыме да справочный сынан книга-шамыч. Книган ужашыже-влак: вуйлымаш, титульный ластык, книган кўчык содержанияйже, сўрет-шамыч. Книган тўжвал тўсшым ончен, тудын сўрет-влакшым эскерен, научный але сылнымутан улмыжым тогдайымаш.

Книган (савыктышын) тўрл^о лиймыже: ойлымаш але почеламут савыктыш, тўрл^о авторын возымыштым чумырышо книга, журнал але книга сынан газет, тўрл^о мутер, справочник, энциклопедий.

Темлыме списке почеш але библиотекеысе картотек почеш йочалык книгам шке ойырен налмаш. Алфавитан каталог дене пайдаланымаш. Йочалан келыштарыме мутер да справочник-влак дене шкевуя пашам ыштымаш.

Сылнымутан текст почеш паша. Произведенийын вуймутшым умы-лымаш, тудын содержанияйже дене келшымыжым шекланымаш. Сылнымутан произведенийын ойыртемжым рашемдымаш, тидлан к^ора тудын йылме с^ораллыкшым ончыктымаш. Калык ойпогышто марийын веле огыл, а тўнямбалсе чумыр калыкын шке койыш-шоктышым виктарыше правилже-влакын ончыкталтмыштым сайын умылымаш.

Лудмын содержанияйже дене келшышын могай койыш-шоктышан е^о лийшашым умылымаш, текстште ончыктымод герой-шамычын шкеныштым молан тыге але вес семын кучымыштым лончылымаш, персонаж-влакын койышыштым мораль нормо дене та^оастарымаш. Марий литературышто да моло калыкын сылнымутыштышт «Шочмо Эл», «шке шочмо мландым й^оратымаш» умылмаш кузе сўретлалтмым эскерымаш. Тўрл^о калыкын ойпогыштышт икгайрак тема, шонымаш, герой-влак улмым шижмаш. Текстште кучылтмо сылнештарыме й^он-влакым кўсынлымаш, мут-шамычым кучылтмо ойыртемным арален кодымаш, сўретлан э^оертен каласкалымаш.

Текстысе оылнештарыме й^он-шамычлан э^оертыме негызеш герой-влакым мут дене сўретлен ончыктымаш. Геройым але событийым ончыктышо мутым але ойсавыртышым муын лудмаш. Герой молан тыге ыштен, тыге ышташ тудым мо таратен – содержанияй почеш келшышын вашештымаш. Персонаж-шамычын койышыштым вес произведенийысе герой-влак дене икгайрак але й^оршынын вес тўрл^о улмыштым та^оастарымаш. Авторын шке геройжым кузе аклымыжым текст лончылымо негызеш, келшыше ужашым верештме але персонажлан пуымо лўм дене тогдайымаш.

Геройын тўжвал тўсшым да к^орг^о шижмашыжым лончылымаш. Персонажын портретше, мом ыштымыжым да шкенжым кузе кучымыжым шотышко налын, могай койыш-шоктышан, кумылан улмыжым рашемдымаш.

Сылнымутын рўд^о шонымашыжым тўрлын каласкалымаш тўрысын, кўчыкын але ойыркален.

Текстым тўрыс каласкалымаш: лудмо ужашын тў^о шонымашыжым рашемдымаш, рўд^о да э^оертышаш шомак-влакым ойырымаш, вуймутым пуымаш, ужашым кўчыкын каласкалымаш;

текстим ужаш-шамычлан шеледымаш, ужаш-влакын да чумыр текстын тў% шонымашыжым ончыктышо ужаш-шамычлан да чумыр текстлан вуймутым пуымаш, вуймутым назывной предложений семын чо%ымаш (тудым йодышан предложений семынат чо%аш лиеш, тунемше шкеат вес вуймутым муын кертеш).

Темлыме ужаш почеш шкевуя ойыркален каласкалымаш: геройлан характеристикым пуымаш (тидлан верчын герой нерген возымым ойыркален лукман, действий кушто каен шогымо верлам текстште шерын налман). Икгайрак ситуациян да героян, тыгак икгайрак шижмашым лукшо лудмо да лончылымо произведений-влакым икте-весе пт дене та%астарымаш.

Тунемме, научно-популярный да моло текст дене паша. Произведенийын вуймутшым умылымаш, тудын содержания дене кузе кылдалтмыжым умылтарымаш. Тунемме да научно-популярный текстын ойыртемышт. Изирак текстим але ужашым колыштмеке, тыгак лудмеке, йомакын, ойлымашын, эше туштен каласыме текстын ойыртемыштым умылымаш. Тўрл° текстим лончылымо годым персонажын молан лач тыге, а вес семын огыл ыштымыжым аклымаш. Текстын тў% шонымашыжым рашемдымаш. Текстим ужаш-влаклан шеледымаш. Текстште улшо тыгыде тема-шамычым палемдымаш. Текстште кучылтмо рўд° да э%ертышаш мут-влакым ойырымаш. Текстим угыч чо%ымо годым радамлымашым эскерымаш: тў%алтыш ой (тезис), ўшандарен каласкалымаш (доказательство), мучаш (иктешлымаш). Тў% мут-шамычлан але схемалан э%ертен, текстим угыч чо%ымаш. Текстим тўрысnek каласкалымаш. Текстим иземден каласкалымаш (текстын тў% шонымашыжым ойырымаш).

Кутырымаш (весе дене мутланыме годым шкем тыматлын кучымаш).

Коктын але шукын мутланыме годым кутырымашын тў% й°н улмыжым умылымаш.

Тыгай мутланымашын ойыртемже: йодыш-влакым умылаш, нунылан вашмутым пуаш, текст почеш шкеат йодышым темлаш. Йолташетын ойлымыж годым коклаш пураш с°рал огыл. Шке шонымым тыматлын ўшандарен каласаш тыршыман. Тидлан верчын негызлыме шот дене текст гыч ужашым ончыктыман але шке опытет гыч пример дене пе%гыдемдыман. Класс деч °рдыжт° улмо годым, кутырышыла, шкем шыман кучыман. Тидын шотышто марий калыкын ушан ой°р°-влакшым шарналташ кўлеш.

Мутвундым пайдарыме паша: вончештарыме да шуко значениян шомак-влак дене сомыл, мут поянлыкым эн кўлешан шомак-шамыч дене ешарен шогымаш.

Шке кутырымаш (монолог) – ойлаш полшышо ик йОн. Авторын текстше але темлыме тема почеш, йодыш-влаклан вашештен, кўчыкынак каласкалымаш. Каласкалымаште текстын тў%о шонмашыжым йомдараш ок

кўл. Сылнымутан, тунемме (учебный) але научно-популярный сынан текстын ойыртежым шотышко налын, лудмо але колыштмо произведенийын содержанияжым почын пуымаш. Кеч шке илышыште, кеч сылнымутан произведенийым лудмо але кеч чапле сўретым ончымо негызеш ылыжше шарнымашым повествований, описаний да шонкалымаш сынан ойлымаште каласен ончыктымаш. Шке каласкалымашлан планым шке чо%оымаш. Шке чо%оымо каласкалымаште сылнештарыме йон-влакым (та%оастарымаш, антоним, синоним, метафор) шке гыч чумырымаш да кучылтмаш.

Лудмо произведенийым шуйымо семын шке гыч содержанияжым умбакыже ешарымаш, текстын южо ужашыжым шке гыч вашталтымаш; темлыме почеш але сўрет негызеш изи сочиненийым ямдылымаш.

Серымаш (серыме йылмын культуржо)

Серыме йылмын йодмыжо тыгай лийшаш: темым почын пуымаште, действий кушто кайымым сўретлымаште, герой-влакын корго шонмашыштым почын пуымаште вуймут ден содержанияжым келшен толшаш улыт; изи сочиненийыштат сылнештарыме йон-шамыч (та%оастарымаш, эпитет, метафор, антоним кучылталтышт; темлыме тема почеш ойлымаш чо%оалтшаш; текстлан изирак аклыме мут (отзыв) возалтшаш.

Тунемше мом лудшаш

Марий да моло калыкын ойпогышт. Марий писатель-влак С.Чавайнын, Шабдар Осыпын, М.Шкетанын, Н.Мухинын, М.Казаковын, И.Осминын, Йыван Кырлян, А.Бикын, М.Майнын, Б.Даниловын, В.Ивановын, Б.Даниловын, В.Сапаевын, В.Колумбын, Ю.Артамоновым, В.Регеж-Горохозын да молынат сылнымутышт. Руш да вес элласе автор-шамычын возымышт.

Тўрлo книга: историйым сўретлыше, приключений сынан, фантастика шўлышан, деловой шотан, справочник ден энциклопедий, «Кече» йоча журнал, «Ямде лий», «Йзмдi ли» йоча газет-влак.

Икшыве утларакше тыгай книга-шамычым лудшаш: тўрлo калыкын ойпогыжо, шочмо эл, пўртўс да шкешт нерген, вольык да янлык, уда да сай нерген, мыскара текст-шамыч

Литературоведческмй ямдылалтмаш (практический паша дене кылдалтеш)

Туныктышын польшыжлан э%оертен, лудмо произведенийыште могай сылнештарыме йон-влак кучылтмым ончыктымаш: та%оастарымаш, эпитет, метафор, антитез, гипербол; молан кучылтмым рашемдымаш.

Литератур умылымаш-шамычым ойыркалымаш: сылнымутан произведений (научно-популярный текст огыл), персонаж-влакын образышт, мут мастарлык,

автор (писатель, поэт), текстын содержанияйже, мо нерген ойлалтеш (тема). Произведенийыште сўретлыме герой: тудын портретше, кутырымо йылмыже, пашаже, шонымашыже; авторын (писательын) шке геройжым аклымыже.

Тўрл^о ойпогын чо%алтме ойыртежым умылаш тў%алмаш: каласкалымаш (повествований) утларакше ойлымашыште кучылталтеш; пўртўс сўрет, портрет, интерьер, мутлан, п^орт к^орг^о - описанийыште, геройын шкет каласыме ойжо але коктын, тыгак шукын мутланымаш – шонкалымашыште (рассуждений). Прозо да почеламут семын возымо сылнымут: нуным пален налмаш да ойыркалымаш, почеламутышто ритм, рифма, поэтический образ улмо нерген умылтарымаш.

Калык ойпогым да писательын возымо сылнымутшым ойыркалымаш.

Жанр шотышто произведений-влакын тўрл^о лиймышт. Калык ойпогын тўрл^о й^онышт: калыкмут, тушто, йомак, мыскара, аза малтыме муро, ой^ор^о. ончыктымо ойпогым палымаш да ойыркалымаш. Тўрл^о йомак-шамыч: вольык да янлык нерген, бытовой, юзо (волшебный). Йомакын сылнымут ойыртежме: могай мут да ойсавыртыш-влак кучылталтыт, кузе тў%алеш да мучашлалтеш, мо кум гана вашлиялтеш, кузе поро вий осалым се%оа. Писатель-шамычын серыме йомакышт.

Ойлымашын, почеламутын, баснын жанр шотышто ойыртемышт, чо%алтме радамышт да сылнештарыме й^онышт.

Сылнымут негызеш тунемше-влакын ыштыме творческий пашашт

Сылнымутан текстым умылтарен рашемдымаш: роль дене лудмаш, модын ончыктымаш; мут дене сўретлымаш, деформированный текст дене ышталтше тўрл^о паша-влакым палымаш да нуным кучылтмаш (молан тыге, а вес семын огыл ыштымым, тыгак событий-влак кузе радамлалтмым рашемдымаш); сочинений сынан изложенийым возымаш, лудмо да лончылымо произведений почеш, художник-шамычын сўретлымышт, тыгак текстлан келыштарыме учебникысе сўрет-влак але шке шонымаш негызеш текстым чо%оымаш.

Йылмым лывыртымаш. Чумыр марий йылмым тунеммашын саскаже уш-акылым вия%одымаште да йылмым лывыртымаште палдырнышаш. Тиде пашам вора%одарен колтена гын, пўтын туныктымо сомылна сай лектышан лиеш.

Йылме лывыртыме паша шуко ш^орынан: 1) шочмо йылмысе кажне йўкым чын да раш оилаш туныктыман, предложенийын интонацийжым эскерыман, паузым моштен ыштыман; 2) йочан мут чондайжым эреак пойдарен шогыман, южо шомакшын мом ончыктымыжым

рашемдыман; 3) предложений-влак пеш шуко тўрл° кышқаран лийыт, нуно урокышто лончылалтшаш да тунемше-влакын предложений чо%ымо конструкцийыштым пойдарышаш улыт; 4) предложений-влак икте-весешт дене ушнен, кылдалт шогышо ойлымашым ыштат. Ончыч туныктышо ямде текстым пуа, кузе чо%алтмыжым умылтара, вара тунемше-влак шкештат кўрылтде кутырымашке ушнат.

Йылме лывыртыме паша кажне классыште ышталтеш. Тудо литератур лудмаш, возымаш да йылме уроклаште шукталтеш. Лудмаш уроклаште йоча-влак йодыш-шамычлан вашештат, мо нерген лудмыштым каласкалат, серымаш урокышто сўрет почеш предложенийым але изирак ойлымашым чо%оат, эскерымышт негызеш каласкалат. Йылме уроклаште изложений ден сочинений-влак возалтыт. I классыште йоча-влак изложенийым огыт возо, но ямдылалтмаш паша ышталтеш. Лудмын содержанияжым каласкалымаш устный изложений лиеш. Ямде план почеш радамын каласкалат туныктена гын, II классыште изложений возымашке куснаш куштылгырак лиеш. I классыштак сочиненият эртаралтшаш. Тудат устный лиеш. Йоча-влак темлыме тема почеш, тў%оал пуымеке, йомакым умбакыже чо%оен кертыт. II класс гыч йодыш-влак да сўрет почеш сочиненийжымат сераш тў%оалыт.

Кажне классыште творческий пашалан кугу вер ойыралтеш. Тудлан кок арняште ик шагат наре пуалтшаш.

II-IV класслаште кажне тунемме чырыклан 2 изложенийым серыктат. II классыште изложенийлык текстын кугытшо 40-55 мутан лиеш, III классыште – 60 - 75 мутан, IV классыште – 80 - 95 мутан. Сочиненийыште икшыве **шке** шонымашыжым **шке** шомакше дене серен ончыктышаш. Миниатюр сочинений гыч тў%оалын, сўрет, диа- да кинофильм, лудмо книга, эскерымаш да шонкалымаш негызеш серымашке кусныман.

II классыште изложений семынак сочиненийымат кажне чырыкыште эртарыман. Тў%оалтыш жапыште тудым кугыт шот дене изиракым ыштыктыман. III-IV класслаште изложенийлашке шке шонымашым пуртыкташ тў%оалман. Сочиненийым изиш утларак темлена. III-IV класслаште кажне тылзын ик сочиненийым возыкташ кўлеш.

Тунемме ий мучко тынар письменный паша серыкталтшаш:

Паша	Класс	Тунемме чырык				Шагат
		I	II	III	IV	
Диктант	I	–	1	1	1	3
	II	2	2	2	2	8

Изложени	III	2	2	2	2	8
	IV	2	2	2	3	9
	II	2	2	2	2	8
	III	2	2	2	2	8
	IV	2	2	2	2	8
Сочинени	II	2	2	2	2	8
	III	2	2	2	2	8
	IV	2	2	2	2	8

Арун да чаткан возымаш. Арун да чаткан сераш йылме урокышто туныктат. I классыште чистопоисаний II пелий гыч эртаралташ тў%алеш. Тудо марий йылмылан ойырымо шагат гыч налалтшаш да арняште 1 шагатым айлышаш. II классыштат арнялан 1 шагат погынышаш. III - IV класслаште кажне йылме урокышто (тышке руш йылме урокат ушна) 7-8 минут ойыралтеш, арняште 1 шагат чумырга.

Чистопоисаний урокышто мом возыктышашым программыште ончыктым

гынат, тунемше-влакын каллиграфический йо%ылышыштым т'рлаташ манын, шке гыч серышаш буква темлаш 'рман огыл. Тунемше-влак могай буква уданрак возат, могай ушалтмашым йо%ылыш ыштат, кунам кўрылтышым колтат, тудлан жапым шукрыак ойырыман.

Тунемше-влакын шинчымашыштым тергымаш. Марий йылме дене йоча-влакын налме шинчымашышт сай да пе%огыде лийже манын, ушештарыме, иктешлыме да тергыме пашам луштарыман огыл. Сандене тыглай да контрольный возен налмаш эртаралтшаш. Йоча-влак печатный, тыгак письменный текстымат серен налаш тунемыт. Пеш эркын да утыждене писын возымат шотлан ок тол. Икшырымын серыме лач лиеш. Тунам тунемше-влак ик минутышто тынар буква возен кертыт: I классыште – 10 буква, II классыште – 20 буква, III классыште – 36 буква, IV классыште – 40 буква. Тыгодым ученик иканаште шонкален да мом серымыжым умылен шукта.

Возен налмаш дене пырля тўрл'о диктант-влак (шижтарыше, умылтарыше (комментированный), творческий, контрольный да мутер диктант) рўд'о верым налыт. Туныктышо сынан изложений ден сочинений-влак программыште ончыктым наре сералтшаш улыт.

Мутер диктантын кугытшо тыгай лийшаш: II классыште – 8-10 шомак, III классыште – 10-12, IV классыште – 12-15. Контрольный диктантын кугытшо: I классыште тунемме ий мучаште –10-15 мут, II классыште икымше пелий –мучаште – 25-30, тунемме ий мучаште - 35-40, III классыште икымше пелий мучаште - 45 - 50, тунемме ий мучаште – 55-60, IV классыште икымше пелий мучаште – 65-70, тунемме ий мучаште – 75-;80. Изложений возышаш текстын кугытшо диктантлан ончыктымоч деч каже классыште 10-15 шомаклан ешаралтеш. Йочан вазымо изложений кугытшо контрольный диктантлан палемдыме нормо гайрак лийшаш.

Класс деч °рдыжс° паша. Шочмо йылмым урок деч °рдыжс° пашаште кумдан да пайдалын кучылтман. Южгунам иктаж-кудо внеклассный мероприятийже урокысо деч келгырак кышам коден кертеш. Урок деч вара у о%ай книга, «Ямде лий» газетым, «Кече» журналым тўшкан лудмаш, икшыве-влаклан лўмын ямдылыме «Куткыеш», «Ужар илем» радиопередачым иквереш колыштмаш, телевидений дене йоча передачым, театрыште але тўвыра полатыште спектакльым ончымаш, концертыште сылне мурым але наизусть тунемме почеламутым йо%галтарымаш да мурун куштымаш, шочмо йылме кружокышко коштмаш, «Шочмо йылме» стендым с°растарымаш, пырдыжгазетым лукмаш, тўрл° альбомым ямдылымаш, йоча газет ден журнал редакцийыш заметкым колтымаш, вес школышто тунемше шке та%ашлан серышым возымаш – чыла тиде паша ученик-влакын кутырымо да серыме йылмыштым лывырташ да шкеныштым идейно шуараш кугу й°ным ышта.

Программе

II класс

ЛИТЕРАТУР ЛУДМАШ ДА ЙЫЛМЫМ ЛЫВЫРТЫМАШ (34 ШАГАТ)

Мом лудман

Калык ойпого. Марий калык йомак-влак. Марий писатель-шамычын серыме йомакышт. Марий калык муру ден такмак-влак. Калыкмут, тушто, калык пале ден лудышмут-влак. Марий калык мыскара.

Ныл изак-шоляк (ке%еж ден шыже). Ке%еж да йоча-влак. Ке%еж нерген почеламут ден ойлымаш-влак. Шыже да у тунемме ий. Кугу е%о-влакын шыжымсе пашашт. Шыжым янлык ден кайык-влакын илышышт.

Шыже пўртўсыш экскурсий. Игечын вашталтмыжым, кайык-влакын шокшо велыш чо%еештымыштым эскерымаш.

Шортнь° пеледыш-шамычлан. Марий писатель ден поэт-влакын йоча-влак нерген серыме сылнымутышт. Мыскара шўлышан почеламут ден ойлымаш-влак.

Паша илышым с°растара. Паша, тўрл° профессий нерген почеламут ден ойлымаш-влак. Пашалан п°леклыме калыкмут. Йогым койдарыше мыскара.

Поро (лывырге) кумыл шерге. Ваш-ваш келшымаш, икте-васылан полшымаш, шкем эплын кучен моштымаш, кугурак-влакым пагалымаш нерген сылнымут. Торжалыкым шылтален ончыктышо почеламут ден ойлымаш-влак.

Марий Эл – шочмо вел. Шочмо кундемлан, пашаче марий калыклан, тудын нимучашдыме порылыкшылан п°леклыме почеламут, ойлымаш, повесть ден роман гыч налме ужаш-влак.

Ныл изак-шоляк (теле ден шошо). Теле пўртўс, йоча-влакын куаныштан п°леклыме почеламут ден ойлымаш-влак. Кугые%-влакын телымсе пашашт. Телым янлык ден кайык-влакын илышышт. Шошо пўртўс, кугые%-влакын шошымсо пашашт, вольык, янлык, кайык илышлан п°леклалтше сылнымут.

Первый марий писатель-влак. Марий сылнымутын онарже С.Чавайнын, мер пашаен да писатель В.Савин (В. А.Мухиных) да поэт Н.СМухиных почеламут ден ойлымашышт.

Внеклассный лудмаш. Внеклассный лудмаш урок тылзылан ик гана эртаралтеш. Кучылтмо 9 шагат класс журналеш ончыкталтеш. Урокушто «Изи шўдыр» (В.Б.Исенеков ден М.Г.Леонтьева ямдыленыт) книга кучылталтеш. Тылеч посна у изданий дене пайдаланаш лиеш. Тыгак урокым «Ямде лий» газетлан, «Кече» журналлан п°леклаш кўлеш.

Йылмым лывыртымаш. Лудмо почеш йодышлан вашештымаш. Лудмын содержанияжым текстлан лишылын каласкалымаш. Мут дене сўретлымаш, диафильмым чо%ышаш. Почеламут-влакым наизусть тунеммаш, прозо гыч ужашымат (2-5 предложенияным) темлаш лиеш.

Наизусть тунемшаш почеламут-влак:

С.Чавайн. Ке%еж йўд.

Н.Мухин. Ке%еж эр.

В.Сави. Книга.

И.Осмин. Курымеш й°ратена.

М.Казаков. Йўшт° Кугыза.

Маляр.

В.Элмар. Мый й°ратем родной элемым.

Антонов Ивук. Шыже толмым шижам. (Ужаш.)

М.Большаков. Ачам дене пырля.

М.Емельянов. Кайыкым пукшена.

В.Рожкин. Ава.

С.Вишневский Шыргыжеш ужарген пасуна.

В.Сапаев. П°лек.

Тунемме ий мучаште йоча мом палышаш да ыштен моштышаш

Текстым тичмаш мут дене лудшаш, икымше пелийыште 1 минут жапыште 35-40 шомакым лудын шуктышаш, кокымшо пелийыште – 40-50 мутым;

–текстым логический ужаш-влаклан шелшаш, нунылан келшыше вуймутым пуышаш, туныктышын полшыжлан э%оертен, произведенийыш тў%о (рўд°) шонымашыжым рашемдышаш;

–персонажын койыш-шоктышыжым вий шутымын аклышаш;

–герой-влакын сай пашаштлан куаныме, йо%ылыш корнышко тошкалмыштлан тургыжланыме шижмашым ончыктышаш;

–текстым тўткын эскерен лудшаш, тушто та%аастарымашым, сылне определенийым, вончештарыме значений дене кучылталтше мутым ончыктышаш;

-йочалык книга дене шкевуя палыме лийшаш (авторын фамилийжым, книган лўмжым шарнышаш), туныктышын темлымыж почеш школысо але ялысе библиотекеште книгам налын лудын шогышаш;

-12 почеламутым наизусть палышаш.

М°огышт° лудшаш книга-влак

.

II класс

Айста лудына /А.Н. Клюкина, В.Б. Исенков, П.П. Луков ямдыленыт. 1975.

Анисимов Э.В. Киса чи-чи. Почеламут-влак. 1971.

- Богданов А.А. Весела почеламут. Почеламут ден тушто-влак. 1988.
- Большаков М.Н. К° тиде? Почеламут-влак, йомак. 1981.
- Данилов Б.Г. Кыша. Ойлымаш-влак. 1977.
- Егоров Н.П. Изи космонавт. Поэме, почеламут-влак. 1980.
- Иванов Г.В. Йошкар тўмыр. Почеламут-влак. 1975.
- Изи шўдыр /В.Б. Исенеков ден М.Г.Леонтьева ямдыленыт. 1993.
- Илибаева М.К. Шўд° йолташ (Сто друзей) / ойлымаш-влак. 2006.
- Казаков Н.И. Тыгерак ме кушкына. Почеламут сборник. 1970.
- Крылов В.В. Мера%о шовыч. Почеламут-влак. 1991.
- Мухин Н.С. Пўртўс сем. Ойлымаш, йомак-влак. 1993.
- Мокеев А.И. Эн мотор п°лек. Почеламут-влак. 1993.
- Новиков А.Л.™скырт киса. Почеламут-влак. 1982.
- Вўдшўдышан ке%еж. Почеламут-влак. 2007.
- Осмий И.И. Лётчик. Поэме. 1973.
- Самат Шакир. Муралтат пеледыш-влак. Почеламут-влак./ М.С.Емельянов кусарен. 1972.
- Пирогов Г.М. Шонанпыл. Ойлымаш-влак 1973.
- Федоров А. Ф. Пинь-пинь ден Зинь-зинь. Йомак-влак. 1975.
- Чавайн С.Г. Ке%еж эр. Почеламут-влак. 1988.
- Чавайн С.Г. Памаш. Ойлымаш-влак. 1990.
- Чуковский К.И. Рожлиймеш муш! / В.М. Рееж-Горохов марла%оден. 2004.
- Ялкайн Н.С. О%ай пассажир. Почеламут-влак. 1986.
- Январев А.Т. Лўмнам палыза. Тушто-влак. 1989.

Литератур лудмаш дене тыгайрак тематический планированийым темлаш лиеш

Мо тунемалтеш	Тематический анирований	Тунемше мом ыштен кертеш
Колыштмаш		
Йўка%одыме	ойым	Калык ойпогым, поэтический да прозаический

<p>колыштмаш, тудын содержанийжым т^{ор} умылымаш. Колыштмо произведенийын содержанийже почеш йодыш- влаклан вашештен моштымаш Текстште тў% сюжетный линий вия%_оме радамым рашемдаш С^оретлыме персонаж-влак мо дене ойыртегалтыт, автор нуным могайым ончыктен, радамлен кодымаш. Сылнымутан произведенийын жанржым лўмдымаш.</p>	<p>колыштмаш, мо нерген каласкалымым умылымаш. Йомакысе герой- влакым лончылымаш: сай але уда койышан улыт, Кузе сўретлен ончыкталтыныт. Поэтический произведений– влакым колыштмаш. Ученик- влакыншўм-чон юарлыме татышт. Прозаический текст-влакым колыштмаш. Тў% содержанийым умылымаш, рўд^о герой-влак дене палыме лиймаш. Сылнымутан произведений- влакын жанрышт. Учебный сынан текстым умылымаш: цельже, тўрл^о заданийже-влак.</p>	<p>произведений-влакым, сылнымутым колыштын умылымаш Текстым туныктышо ден тунемше, диктор ден артист лудын кертыт. Текстын содержанийже почеш йодыш-влаклан вашмутым пуаш. Тў%_о шонымашым ончыкташ. Шўм-чон юарлымым шижтараш. Учебный сынан текстым умылаш: цельжым рашемдаш, учебный заданий-влакым шуктымо алгоритмым чо%аш (ыштышаш пашам посна ошкыл дене нергелаш), заданий шуктымашын кузе каен шогымыжым да лектышыжы аклаш. Колыштмо сылнымутан произведенийын ойыртежым аклаш: жанржым палаш, сюжетын вия%_оме радамым почын пуаш, персонаж- шамычым кузе сўретлымым ончыкташ. Шке вашмутым классысе вес ученик-влакын вашмутышт дене та%_оастараш, сылнымут шотышто шкендын да весе-шамычын шонымашыштлан акым пуаш. Колыштмо почеш шочмо да йот йылме дене лудмым ойыркалаш.</p>
---	---	---

	<p>Научно-популярный текстим умылымаш: тў%о содержанийже, могай у шинчымашым пуымыжо.</p>	
<p>Лудмаш</p>		
<p>Слог дене лудмаш гыч эркин-эркин тичмаш мут дене йўкын лудмашке куснымаш. Тидын годым чын да умылен лудаш тыршымаш. Лудмо писылык йочан шке шотан ойыртеме дене кылдалтшаш. Лудмо писылыкым эре ешарен шогыман. Тўрл^о сынын текстим лудмо годым умылымаш, кажде йўкым чын да раш каласымаш, келшыше интонацийым кучылтмаш лийман. Препинаний знак-влак дене келшышын простой предложенийште йўкым вашталтымаш. Сылнымутан предложенийым лудмо годым эркин-эркин сылнылыкым ешарымаш, логический пауза ден интонацийым эскераш тў%оалмаш.</p>	<p>Йўкын да шке семын</p> <p>лудмаш Слогым, мутым, предложенийым йўкын лудмаш. Слог дене лудмаш гыч тичмаш мут дене лудмашке ныжылгын куснымаш. Тидын годым чынлык да умылымаш лийшаш.</p> <p>Тўрл^о жанран текстим шке семын лудмаш.</p> <p>Ойлымаш ден почеламутым сылнын лудмаш.</p> <p>Сылнын лудмо й^он-шамычым кучылтмаш:</p>	<p>Слогым, мутым, предложенийым йўкын лудаш. Тичмаш мут дене ныжылгын лудаш. Йочан шке шотан ойыртеме дене келшышын лудмо писылыкым ешараш. Препинаний знак-влакым шотыш налын, йўкым вашталтен, текстим лудаш.</p> <p>Литературный произведенийым сылнын лудаш: логический паузым да интонацийым кучылташ, текст дене келшышын писылыкым эскераш. Сылнымутым (тудын ужашыжым) роль дене лудаш.</p> <p>Шке семын лудаш: лудмо текстим умылаш, текстесе логический ужаш-влакым ойыраш, текст почеш йодыш-шамычлан вашешташ.</p> <p>Текстим лончылаш: вуймутым, темым да сўретым шымлен, текстыште мо лийшашым тогдаяш. Предложенийын темыжым, тў%о шонымашыжым рашемдаш. Авторын шонымашыж ден шижмашыжым пе%огыдемдыше верлам текстыште муаш.</p> <p>Учебный, сылнымутан, научно-популярный текст-влакым та%оастараш: жанржым ончыкташ, ойыртемыштым палемдаш. Чо%оалтмыштым</p>

<p>интонаций, лудмо писылык, йўкын чияже (тембр), пауза.</p> <p>Почеламутым шарнен лудын пуымаш.</p>		<p>лончылаш, йылме с°раллыкым эскераш.</p> <p>Произведенийын вуймутысо смыслжым умылтараш. Туныктышын, тунемше-влакын темлыме вуймут кокла гыч утларак келшышыжым ойырен налаш.</p>
--	--	--

Предложений-влакым так чумырымо деч текстым ойырен моштымашым умылымаш

<p>Текстым чумырымо й°н-шамыч: вуймут, абзац, автор. Книган вуймутшым да с°растарымым ончен, могай содержаниян лийшашыжым тогдайымаш.</p> <p>Текстын (главан, ужашын; произведений-влак сборникын (темыжым, тў% шонымашыжым, чо%°алтмыжым шкевуя рашемдымаш. Текстым смысл шот дене ужаш- шамычлан шелмаш да вуймутым пуымаш. Произведенийын вуймутшым умылымаш. «Молан автор шке произведенийжым тыге лўмден?» йодышлан вашештымаш. Тўшкан ка%°ашымашке ушнымаш: йодыш-влаклан вашешташ тунеммаш, тема почеш шке шонымашым ойлен</p>	<p>Тўрл° сынан текст ден паша.</p> <p>Текст.</p> <p>Текст да так чумырымо предложений-влак.</p> <p>Научно- популярный текст.</p> <p>Учебный текст.</p> <p>Сылнымута н текстын научно- популярный деч ойыртемже.</p> <p>Текстыште вуймут.</p> <p>Вуймутлан э%°ертен, тиде текстыште умбакыже мо лийшашым</p>	<p>Эскераш: сўрет-влакым ончен лекташ, нуным текстын кудо ужашыжлан келшымыштым та%°астараш. Сўрет-шамычлан вуймутым пуаш.</p> <p>Текстым лончылаш: сўрет-влак почеш ойлымашым чо%°аш манын, э%°ертышаш мут- шамычым ойыраш, планым чо%°аш.</p> <p>Книгам лончылаш: чо%°алтмыжым нергелаш: комжо, титульный листше, сўрет-влакышт, вуйлымашыже.</p> <p>Темлыме списке почеш библиотекеште книгам ойырен налаш. Каталоган карточкын молан кўлмыжым умылтараш. Лудмо книга нерген шке шонымашым возен ончыкташ.</p> <p>Текстлан планым чо%°аш: текстым ужаш- влаклан шеледаш. Кажне ужашлан вуймутым пуаш, э%°ертышаш шомак-шамычым ойыраш, произведенийын тў% шонымашыжым рашемдаш (ондак тидым ышташ туныктышо полша, варарак тунемше-влак шкевуя ыштат).</p> <p>Сылнымутан текстым каласкалаш: тичмашын (чыла сюжетный линейым шотыш налын), кўчыкын (иземден), тў% сюжетный линей-влакым веле ойырен), ойыркален (посна ужашым,</p>
---	---	---

<p>моштымаш, йолташ-шамычын ойлымыштым колыштымаш, сылнымут текстлан э%оертен, мулланымашке шке ешартышым пуртымаш Справке сынан материалым да сўрет-шамычым кучылтмаш.</p>	<p>ончылгоч тогдаймаш. Произведен ийыште вуймут могай амал дене да молан пуалтмым рашемдымаш.</p>	<p>произведенийысе герой-шамычым ончыктен). Автор-влакын произведенийыштышт тарватыме тема-влакым та%аастараш. Тидын годым Российысе тўрл° калык гыч лекше писатель- шамычын возымыштым налман. Тўрл° калык ойпогын да сылнымутан произведенийыштын нравственно-эстетический могыржо ден ойыртемже-влакым лончылаш. Пример шотеш йомак-шамычым, йоча-влак, еш паша нерген ойлымаш-шамычым налман.</p>
<p>Йылмыште сылнештарыме й°н-влакым кучылтмаш, текстын содержанияйжым шкувуя рашемдымаш: туныктышын йодышыжо-шамыч почеш, тиде текстыште кучылтмо ойыртемалтше мут-влакым пуртен, эпизод-шамычым радамлен ушештарымаш, сюжетым каласкалымаш, сўрет-шамыч почеш ойлымашым чо%ымаш. Лончылымо сылнымут нерген шке шонымашым почын пуымаш. Лончылымо текстыште кучылтмо сылнештарыме й°н-влаклан (та%аастарымаш, эпитет, гипербола) э%оертен, произведенийысе геройлан характеристикым пуымаш. Персонажым да событийым сўретлыше мут-влакым муын ончыктымаш. Туныктышын</p>	<p>Туныктышы н темлыме вуймут- влак кокла гыч эн келшышым ойырымаш. Текстлан тунемше- шамычын ямдылыме вуймутыштым чумырымаш. Текстын темыже. Текстын темыжым ончыч туныктышын полшымыж дене, вара шкевуя рашемдымаш. Текстыште янлык ден вольык, пўртўс, сар, е%о-влак нерген ойлалт кертеш. Текстын темыжым рашемдымаш. Тидын годым произведенийын</p>	

<p> полшыжлан э%ертен, геройын молан лач тыге ыштымыжым лончылымаш. Икгайлык да кугун ойыртемалтме шот дене персонаж-влакын молан тыге ыштымыштым та%астарымаш. Геройлан пуымо лўмым шотышко налын, авторын кучылтмо посна мутшо-шамычым эскерен, писательын шке персонажшым кузе аклымыж нерген рашемдымаш. </p>	<p> содержанийже шотышко налатеш, мутлан: Кугу сарыште йоча-влакын полшышшт, шошо пўртўс помыжалтмаш, кугые%о ден йоча- шамыч кокласе кыл нерген. </p>	
<p> Темлыме план почеш геройлан характеристикым пуымаш. Шке шонымашлан э%ертен, геройын молан лач тыге ыштымыжым аклымаш. </p>	<p style="text-align: center;">Текстын</p> <p> тў%о шонымашыже. </p> <p style="text-align: center;">Произведен</p> <p> ийын тў%о шонымашыжым чылан иквереш, мужыр дене, тўшка дене ка%ашымаш. </p>	
<p> Текстым тўрыс каласкалымаш: ужашын тў%о шонымашыжым палымаш, э%ертышаш эн рўд° мут- влакым ойырымаш, вуймутым пуымаш, ужашын содержанийжым тўрыс каласкалымаш. Текстым логический ужаш-шамычлан шеледымаш. Кажне ужашлан да чумыр текстлан вуймутым пуымаш. Планым чо%ымаш. Тудым назывной предложений семынат чо%аш лиеш, йодыш </p>	<p> Ончыч туныктышын полшымыжлан э%ертымаш, вараракше шке гыч ыштымаш. Автор мом каласаш шонен, могай шоньяшым весе- влак деке шукташ ылыжын, ка%ашен кодымаш. Авторын шонымашыжым, шижмашыжым </p>	

<p>семынат йо%галт кертеш, адакше шкевуя шонымо савыртыш семынат ончыкталт се%а. Темлыме ужаш почеш, тугак шке ойырен налме почеш выборочный каласкалымашым эрык дене шкевуя кучылтмаш: произведенийыште герой могай ончыкталтын (персонаж нерген ойлымашым чо%аш полшышо мут ден ойсавыртыш-влакым текст гыч ойырен лукмаш), действийын кушто лиймыжым сўретлымаш (адакат тидым ышташ полшаш текстысе мут ден ойсавыртыш-шамычым кучылтмаш). Икгайрак ситуацийым ончыктымо, шўм-чон шижмашым почылтарыше да герой- влакын сай пашам ыштыме шотышто лудмо тўрл° произведенийла гыч эпизод- шамычым ойырен ончыктымаш да та%аастарымаш.</p> <p>Текстын тўрл° лиймыже: сылнымутан, учебный, научно-</p>	<p>ончыктымо мут, мут сочетаний- шамыч.</p> <p>Текст дене паша.</p> <p>Текстлан планым чо%ымаш.</p> <p>Текстын тў% шонымашыжым рашемдымаш. Кажне ужашын темыжым палымаш. Текстым логический ужаш- влаклан шеледымаш.</p> <p>Текстыште э%ертышаш шомак-влак. Текстын ужашыже- влаклан вуймутым пуымаш. Ондак туныктышо полша, вара тунемше- шамыч шкевуя ыштат.</p> <p>Текстым тичмашын каласкалы маш.</p> <p>Тў% Тў%</p>	
---	---	--

<p>популярный. Тўрл° сынан текст-влакым та%аастарымаш. Учебный да научно-популярный текст-шамычым тичмашын да кўчыкын каласкалымаш. Тидын годым текстын тў%о шонымашыжым арален кодыман. Книга (савыктыш)-влакын тўрл° лиймышт: произведениян книга, сборник книга, чумырымо сочинений-шамыч, журнал-влак, справочный савыктыш (справочник, мутер, энциклопедий). Тўрл° информаций-шамыч: научный, сылнымутан. Тидым рашемдаш книган тўжвал тўш°, тудын справочный да сўретан материалже полшат. Книгам ямдылымаште к°мыт тыршенит, тудым кунам погаш тў%оалыныт да кунам ямдылен шуктеныт, книга могай кугытан да могай тираж дене лектеш – тыгай уверым вера%одымаш. Книган чо%алтмыже: автор, вуймут, вуйлымаш, аннотаций, ончылмут, почешмут, сўрет.</p> <p>Темлыме почеш,</p>	<p>шонымашым рашемдымаш. Текстым логический ужаш-влаклан шелмаш, кажне ужашын темыжым ончыктымаш. Ужашыште э%оертышаш шомак-шамыч. Ужашын содержанияйжым каласкалымаш.</p> <p>Текстым каласкалымаш.</p> <p>Текстым кўчыкын да иземден каласкалымаш.</p> <p>Тў%о шонымашым ойыркалымаш. Текстым ужаш-шамычлан шеледымаш, кажне ужашын темыжым палемдымаш. Ужашыште э%оертышаш мут-влакым ойырымаш. Текстым каласкалымаште кучылталтше мут</p>	
--	---	--

библиотекеҫе картотека
почеш, тыгак шорлыкла гыч
вигак книгаҫке ойырен
налмаш.

ден ойсавыртыш-
шамыч. Текстым
кўчыкеҫдымаш.
Текстым кўчыкын
каласкалымаш.

**Текстым
ойыркален
каласкалымаш.**

Произведен
ийысе геройлан
характеристикым
пуымаш. Тидлан
текст гыч мут ден
ойсавыртыш-влак
ойырен лукталтыт.

Тыште
туныктышат
полшен кертеш.
Мут ден
ойсавыртыш-
шамыч текст гыч
ойырен налалтыт,
вара текст
чо%оалтеш. Ондак
ты пашаште
туныктышо полша,
вара йоча-влак шке
гыч ыштат. Тўшкан
чо%оымо план
почеш герой нерген
каласкалымаш.

Шке
чо%оымо план
почеш персонаж

нерген
каласкалымаш.

**Текстын
ужашыжым
каласкалымаш.**

Действий
кушто кайымым,
действий
вия%омаште эн
тургыжландарыше
тат кунам лиймым,
геро-шамычын
могай жапыште
мом ыштымаштым
да действий кунам
тў%алмым тўрыс
ончыкташ манын,
ужаш гыч мут ден
ойсавыртыш-
вдакым ойырен
лукмаш. Тўшкан
чо%ымо план
почеш (тыште
туныктышат
полшен кертеш)
ойырен налме мут
ден ойсавыртыш
негызеш текстым
чо%ымаш.

**Текстлан
кельштарыме
сўрет-шамыч
почеш
каласкалымаш.**

Туныктышы

н полшымыж

почеш сўрет-

влакым

лончылымаш: к°

ончыкталтын,

кунам да кушто

тиде лийын.

Сўретын кудо

ужашлан

келшымыжым

палымаш, тиде

ужашым лудын

кодымаш. Сўретлан

вуймутым пуымаш.

Сўретлан келшыше

ужашым

каласкалышашлан

э%ертышаш мут-

влакым

чумырымаш,

ойлымашым

чо%обымаш. Ты

пашаште

туныктышат

полшен кертеш,

тунемше-шамыч

планым тўшканат,

тыгак шкевуют

чо%оат.

Книга дене

паша.

Книга дене

палыме лиймаш:

	<p>книга ком, титульный лист, сўрет, вуймут.</p> <p>Туныктышы н полшымыж почеш темлыме кокла гыч иктыжым ойырен налмаш. Книган у кўчык содержанийже (аннотаций).</p> <p>Библиотека дене палыме лиймаш.</p> <p>Алфавитан каталог. Каталоган карточке, тудын кўлешлыкше.</p> <p>Темлыме списке почеш книгам ойырен налмаш. Книга нерген шке шоньмашым возьмаш.</p>	
<p>Вашмутланыме арулык</p>		
<p>Кок але икмыняр е% коклаште мутланьмаш (диалог). Диалогический кыл</p>	<p>Диалог Мутланьше йолташетын</p>	<p>Коктын але икмынярын мутланьмашке ушнаш: йолташетын йодышыжым умылаш да, шымалыкым ончыктен, нунылан вашешташ.</p>

<p>кучымашын ойыртемеже: йодыш-влакым умылымаш да нунылан вашмутымпутым пуымаш, лудмо текст почеш шкеат йодышым шындымаш, ойлышо йолташетым тўткын колыштмаш, тудын кутырымыжым лугыч ыштыман огыл: тыматле койышым ончыктен, шке шоныметым каласымаш. Вашмутланыме годым кўлеш нормо-влакым эскерымаш.</p> <p>Колыштшо-влакылан ик е%ын ойлымыжо (монолог) – кутырымашын ик ойыртемеже. Шке каласкалымаште кучылташ йылмысе сылнештарыме й°н-влакым ойырен налмаш да нунын ден пайдаланымаш: та%аастарымаш, антоним, синим, гипербола, олицетворений. Илыш гыч налме шке шонымашым мут-влак полшымо дене почын пуымаш. Чатка кышкарышке пуртен, шке каласкалымашым чо%ымаш. Авторын шонкалымашыжым лончылымаш. Каласкалымаште текстым тў% шонымашыжым почын ончыктымаш.</p>	<p>йодыш-влакыланже вашештымаш. Вашмутланымаш правил-влакым эскерымаш. Шымалык, ныжылгылык – вашмутланымашы н икымше правилже. Йолташетлан йодышым пуымо правил-шамычым шекланымаш. Йодыш пуымо годым °рмашым, шўлыка%омым, с°рвалымашым ончыктымаш.</p> <p>Монолог</p> <p>Пуымо темылан каласкалымаште тў% шонымашым рашемдымаш (мом тый пеш кўлешаным ккласынем ыле). Каласкалымаште йылмысе сылнештарыме й°н-влакым кучылтмаш. Каласкалымашын чо%алтмыже. Шке</p>	<p>Вашмутланыме годым йолташет-влакын марий йылмым кузе палымыштым шотышко налмаш. Вес калыкын йочашт марла мутланымышт годым, йылме дене кылдалтше йодышым ка%ашыла, польш кидым шуялташ.</p> <p>Кузе, кушто, кунам, молан йодышан вопросительный предложений-шамычым чо%аш.</p> <p>Пуымо темылан шке гыч каласкалымашым чо%аш. Тидын годым логикын йодмыжым шукташ, чыла радамлен пуаш, тў% шонымашым пе%огыдемдаш, шонымым негызлен кодаш.</p> <p>Колыштшо-влакын ойыртемештым шотышко налын, устно изирак ойлымашым, лудмо книга нерген шке шонымашым, шонкалымаш сынан текстым ямдылаш.</p>
--	---	---

Устный сочинений. Тудо лудмо произведенийын але ужашын умбакыже кузе шуйнымыж нерген лийын кертеш. Сўрет-влак почеш, темлыме тема почеш кўчык ойлымашым чо%ымаш.

каласкалымашым
весе-шамычлан
ончыктымаш
(презентаций).

**Устный
каласкалымаш**

Лудмо
произведенийын,
ончымо сўрет-
шамычын
темыштым
рашемдымаш
(автор лач тидын
нерген каласкалаш
шонен),
Произведенийын
тў%о
шонымашыжым
палымаш (автор
мом эн
кўлешанжым
ойлаш шонен).

Устный
каласкалымашын
темыже да тў%о
шонымашыже.
Йылмысе
сылнештарыме
й°н-влакым
каласкалымаште
кучылтмаш.
Каласкалымашын
чо%оалтмыже. Шке
каласкалымашым

	<p>весе-шамычлан ончыктымаш (презентаций).</p>	
<p>Возымо йылмын арулыкшо</p>		
<p>Возымо йылмын нормыжовлак: содержанияын вуймут дене келшен толмыжо (темым почын пуымаш, действий кушто лиймым ончыктышо вер-шамыч, геой-влакын койыш-шоктышыштым сўретлымаш, произведенийын жанрже). Пуымо темылан ойлымашым, лудмо книга, текст нерген шонымашым серымаште, тыгак повествований, описаний да шонкалымаш сынан текстлаште сылнештарыме й^он-шамычым (та^оастарымаш, антоним, синоним) кучылталтмаш.</p>	<p>Шке шонымашетын темыжым рашемдымаш: тый мо нерген каласкалынет ыле. Каласкалымашын тў^о шонымашыжым палемдымаш: тыйын ойлымаштет эн кўлешанже мо улеш. Возымо йылмыште каласкалыме годым кучылталтше сылнештарыме й^он-влак. Текстын тўрл^о лиймыже: каласкалымаш (повествований), описаний, шонкалымаш (рассуждений). Возымо йылмын чо^оалтмыже.</p>	<p>Изи ойлымашым, лудмо книга, текст нерген шонымашым возен ончыкташ.</p> <p>Серен ончыктышашетын темыжым рашемдымаш. Тый мо нерген ойлышашетым кўчыкын возаш.</p> <p>Могай тўрл^о текстым кучылтын возаш тў^оалат, ончылгоч рашемдаш: каласкалымашым (повествованийым), описаний, шонкалымашым (рассужденийым).</p> <p>Тўрл^о текстым кучылтмо дене келшышын сылнештарыме й^он-шамычым ойырен налаш.</p>

	<p>Ойлымаш але отзыв сынан устный сочинений.</p>	
--	--	--

Йоча мом лудшаш

<p>Марий калыкын поян ойпогыжо. Марий писатель ден поэт-влакын сылнымутышт: С.Г. Чавайн, Н.С.Мухин, В.А.Мухин (Сави), В.М.^{ТМ}пымарий, Г.Г Эвайн, Н.И.Казаков, И.И.Осмин, Йыван Кырля, Л.Ф.Орай, Н.С.Лекайн, А.С.Мичурин-Азмекей, К.К.Васин, В.С.Юксерн, А.И.Бик, В.Н.Косоротов, Ю.М.Артамонов, М.С.Емельянов, В.М.Иванов, Б.Г.Данилов, В.Ф.Сапаев, Пет Першут, К.И.Беляев, Г.И.Матюковский, Н.П.Егоров, В.Ф.Чалай, М.И.Якимов, М.С.Майн, В.М.Регеж-Горохов, В.Б.Исенеков, Э.В.Анисимов, В.С.Юксерн, Д.Ш.Исламов, Г.В.Иванов, А.Ф.Федоров.</p> <p>Йоча-влаклан келшен толшо руш, тыгак пошкудо татар, чуваш, башкир калыкын, марийын родо тукымжо мордва, удмурт,</p>		
--	--	--

эстон, финн, венгр калыкын
сылнымутышт. Кумдан

палыме вес элласе сылнымут
мастар-шамычын

мураршашышт. Историй,
приключений сынан

литератур, фантастика,
научно-популярный,

справочно-

энциклопедический

литератур, «Кече» журнал,

«Ямде лий» газет.

Йоча утларакше мо нерген
лудшаш: шочмо эл, пўртўс,
икшыве, янлык, поро да осал
нерген. Мыскара сынан
текстат налалт кергеш.

Марий да Российысе моло
калыкын ойпогышт. Йомак,
тушто, муру, калыкмут,
шотлеммут. Кугурак йомак-
влак. Йочалан сай

сылнымутым п°леклыше
марий автор-шамыч.

Российысе да вес элласе
писатель-влакын икшывылан
возымо сылнымутышт. Йоча

«Кече» журнал.

**Йоча мо нерген нерген
лудшаш**

Икшыве, пёртўс, е%о-
шамыч кокласе кыл,

животный да шочмо эл
нерген, тыгак

<p>приключенческий литератур, фантастика налалт кертеш. Российысе моло калыкын йочалык литературжо. Кумдан палыме автор ден произведений-влак темлалтыт.</p>		
--	--	--

Литературоведческий ямдылалтмаш

<p>Сылнештарыме й^он-влакым умылымаш: та%астарымаш, метафор, олицетворений, гипербол, ончыктымо сўретлан келшыше йўк-шамычым кучылтмаш (звукозапись), мутлан: вуэм тура турий мура. Ю.Чавайн, икгайрак кончыш кум гана лийшаш (повтор). Нуным тунуктышын полшымыж дене ойырен лукмаш да молан кучылталтмыштым рашемдымаш.</p> <p>Литературный умылымаш-влак: сылнымутан произведений, сылнештарыме образ, мут мастарлык, автор, сюжет, тема. Произведенийыште ончыктымо герой: тудын портретше, кутырымыжо, пашаже, шонымашыже. Автор шке геройжым пагала але уке, тогдайымаш. Каласкалыше</p>	<p>Калык ойпого: йомак, муро, шотлеммут, Российысе калык-влакын калыкмутышт. Т^срл^о жанран произведений-шамыч: ойлымаш, почеламут, йомак. Прозо да почеламут семын возымо сылнымут. Произведенийын темыже. Произведенийын т^с%о шонымашыже. Действий вия%омаш. Произведенийын геройжо. Геройын койыш-шоктышыжо. Сылнештарыме й^он-влак:</p>	<p>Калык ойпого-влакым жанр шотышто т^сшкалаш, сылнымутын жанрже-шамычым та%астараш. Жанр-влакын л^смыштым каласаш да кажнын ойыртежым ончыкташ.</p> <p>Тема, жанр да йылме шотышто т^срл^о калыкын йомакыштым та%астараш. Тунемме негызеш литературоведческий умылымаш ден термин-шамычым палаш.</p> <p>Т^срл^о жанран произведений-влакын ойыртемыштым эскераш, да эше ойыраш.</p> <p>Лудмо да лочылымо текстыште сылнештарыме й^он-шамычым: та%астарымашым, метафорым, олицетворенийым, гиперболым – эскераш да эше муаш.</p>
--	--	---

<p>е%оын (рассказчикын) ойыртемеже.</p> <p>Чо%оалтме шотышто ойын түрл° лиймыже: каласкалымаш (повествований, описаний) пүртүс сүрет-пейзаж, портрет, оралтын к°рг° түсш°-интерьер). Геройын шке ойлымыжо (монолог), геройын моло-шамыч дене мутланымыже (диалог).</p> <p>Прозын да почеламутын йылмыже. Почеламутын негызше: ударениян да ударенийдыме слог-влакын кельштаралт толмышт (ритм), почеламут корнылаште вашлиялтше икгай йўк-шамыч, мутлан: сылне сад – мемнан элна. Куанен ме илена. И.Осмин; мо тугай мокшинче, ивина ок шинче. М.Казаков; поэтический образ.</p> <p>Историко-литературный умылымаш-влак: калык ойпого да авторын возымо сылнымутшо.</p> <p>Лудшаш произведений-шамычын жанр шотышто түрл° лиймышт: изирак ойпого (аза малтыме муро, модыш-воштылымаш мыскара),</p>	<p>та%оастарымаш, метафор, гипербол.</p>	
--	--	--

<p>кугурак ойпого (йомак, басне).</p> <p>Писательын возымо сылнымутан йомакше. Йомак-влакын чо%алтме ойыртемашт: мутаршашышт, чо%алтмышт (композиций).</p> <p>Йочалык «Ямде лий» газет ден «Кече» журналеш савыкталтше ойлымаш, изи пьесе, почеламут, басне, очерк, статья-шамыч. Марий произведений-влак дене пырля марла%одыме руш да вес элласе мутмастар-влакын возыктымаштым лудыктымаш.</p>		
---	--	--

Тунемше-влакын сылнымут дене негызлалтше творческий пашашт

<p>Текстыште тёрл° позицийым умылен налмаш: илыше сёретым модын ончыктымаш, роль дене лудмаш, модын ончыкташ келыштарымаш, модын ончыктымаш. Текстым тёрл° семын умылтарымаш, смыслжым почын пуымаш: ойлен, мут дене сёретлымаш; каласкалымашын тёрл° йон-влакшым кучылтмаш (тичмашын, ойыркален, кчыкемден, сылнештарен, шке гыч творчеством пуртен). Лудмо да</p>	<p>Лудмым модын ончыктымаш</p> <p>Модын ончыкташ манын, лудмо текстын посна ужашыжым ойырен налмаш. Текстесе тёрл° йонным кузе модшашым умылен налмаш. Модын ончыктымаште с°растарыме йон-влак: мастарын кучылтмо</p>	<p>Сылнымутан произведенийым але тудын ужашыжым инсценироватлаш: роль дене лудаш, модын ончыктымашке ушнаш; герой-влакын ойыртемаштым ончыкташ тыршаш, тидын годым тёрл° с°растарыме йон-шамыч дене пайдаланаш: ксжс да вичкыж йскым кучылташ, писын але шуэн ойлаш, йск чиям (тембр) вашталташ, тёрл° интонацийым кычалаш, шсргывылышым модыкташ, кид дене солкалаш; модмашке ушнышо ученикым кушан да кузе вера%одаш кслым (мизансцена) рашемдаш.</p> <p>Устный сочиненийым ямдылаш: авторын шонымашыжым почын пуаш, произведенийын тс%о шонымашыжым ончыкташ, йылмысе сылнештарыме йон-влакым кучылташ.</p> <p>Устный сочиненийым ойлен ончыкташ.</p>
---	--	--

<p>лончылымо сылнымут негызеш тугайрак текстым шке гыч чо%ымаш.</p>	<p>интонаций, шѳргывылышым модыктымаш (тарватылмаш), кид дене ончыктылмаш, лупшкедылмаш, солкалылмаш. Текстым мастарын модын ончыктымаш.</p> <p>Роль дене лудмаш</p> <p>Роль дене лудшаш ужашым ойрен налмаш. Текстыште тѳрл° ролын могай улмыжым рашемдымаш.</p> <p>Роль дене лудшаш текстыште с°растарыме й°н- шамычым кучылташ ямдылалтмаш: тѳрл° интонацийым кычалмаш, кѳжгѳ да вичкыж йѳк дене пайдаланымаш, ойым писын да шуэн ойлымаш. Роль дене лудмаш.</p> <p>Модын</p>	
---	--	--

ончыкташ

келыштарымаш

(инсценирований)

Модын

ончыкташ ужашым

ойырен налмаш.

Ужашысе роль-

влакын могай

улмыштым

умылымаш.

Инсценированийы

ште кучылтшаш

с°растарыме й°н-

шамыч: поян

интонаций,

шсргывылышым

модыктымаш, кид

дене солкалымаш.

Ямдылыме

ужашым модын

ончыктымаш.

Мут дене

ссретлымаш

Мут дене

ссретлаш лудмо

текст гыч ужашым

ойырен налмаш.

Тиде ужашын

содержанийжым

почын пуаш

полшышо мут дене

мут сочетаний-

влак. Ужашым мут

дене ссретлымаш.

	<p>Устный сочинений.</p> <p>Лудмо произведенийын темыжым устный сочиненийште почын пуымаш (автор мо нерген каласаш шонен).</p> <p>Произведенийын тӱжым шонымашыжым рашемдымаш (писатель мом эн кӱлешаным каласаш шонен).</p> <p>Устный сочиненийын тема ден тӱжым шонымашыже.</p> <p>Йылмысе сылнештарыме йӱн-влакым кучылтмаш.</p> <p>Устный сочиненийын чолаштымыже.</p> <p>Устный сочиненийым каласен. ончыктымаш.</p>	
--	--	--

Тунемме ий мучаште марий йылме дене йоча мом палышаш да ыштен моштышаш

II класс

Текстым тичмаш мут дене лудшаш, икымше пелийыште 1 минут жапыште 35-40 шомакым лудын шуктышаш, кокымшо пелийыште – 40-50 мутым;

- текстым логический ужаш-влаклан шелшаш, нунылан келшыше вуймутым пуышаш, туныктышын полшыжлан э%ертен, произведенийын тў% (рўд°) шонымашыжым рашемдышаш;

- персонажын койыш-шоктышыжым вий шутымын аклышаш;

- герой-влакын сай пашаштлан куаныме, йо%ылыш корнышко тошкалмыштлан тургыжланыме шижмашым ончыктышаш;

текстым тўткын эскерен лудшаш, тушто та%астарымашым, сылне определенийым, вончештарыме значений дене кучылталтше мутым ончыктышаш;

- йочалык книга дене шкевужа палыме лийшаш (авторын фамилийжым, книган лўмжым шарнышаш), туныктышын темлымыж почеш школысо але ялысе библиотекеште книгаг налын лудын шогышаш;

-10-13 почеламутым наизусть палышаш.

-марий алфавитышке пурышо 36 букван лўмыштым палышаш;

- пушкыдо да не%отыде, мужыран да мужырдымо йо%, тыгак пич согласный йук-влакым ойыркалышаш;

-шомакым слоглан шеледен, вес корнышко чын вончыктарышаш;

- мутым, предложенийым, 30-40 мутан текстым, буквам кодыде, арун да чаткан возышаш;

- серыме писылык тыгай лийшаш: икымше пелийыште 1 минут жапыште 20 буквам возен шуктышаш, кокымшо пелийыште – 35 буквам;

- е%, фамилий, ола, ял, янлык ден вольыклан пуымо лўмым кугу буква дене тў%алын серышаш;

- предложенийым кугу буква дене тў%алын возышаш да предложений мучашеш точкым, вопросительный але восклицательный знакым шындышаш;

- предметым, тудын палыжым да мом ыштымыжым ончыктышо шомак-влаклан йодышым чын шындышаш, нуным ойыркалышаш;

- предложенийыште тў% мут-влакым: подлежащий ден сказуемыйым мушаш, главный член дене кылдалтше шомак-влакым ончыкташ тў%алшаш;

- мутым йўк шот дене лончылышаш: шомакыште мыняр слог уло, кудо слогшо ударениян, а кудыжо ударенийдыме, йўк-влак могай радам дене почела шогат, ойлымо ден возымо коклаште ойырте м уло але уке;

- йодышлан вашештен, 30-40 шомакан текст почеш изложенийым возышаш.

Марий йылме да литератур лудмаш урок-влакым эртараш кўлш° материал

Тунемше-влак лан кўлыт:

- посна паша вер (парт, ўстембал, тўшка пашалан келыштарыме вер);

- тыглай тунемме ўзгар (ручка, тўрл° тўсан карандаш, йыргешке мучашан вашкўз°, линейка, циркуль, ластик):

- программылан келшыше материал: кагаз (возышашлык, альбомный, аппликаций ден оригамим ыштышаш тўрл° тўсан), картон (тыглай, тўрл° тўсан), пластилин але шун, фольга, калька.

Туныктымо пашалан теве мо-мо кўлыт:

- мут чо%ымо модель-влак дене паша: мутын могай йўк гыч шогымыжым ончыктымаш (гласный, согласный, пушкыдо, пе%гыде, пич, йо%тыдо); мут да предложений чо%ымо схема-влак;

- гигиенический правил-влакым эскерымаш: тетрадым чын вера%одаш, парт коклаште т°р шинчаш, шинча дене парт кокласе расстоянийым эскераш;

- графический чын шинчымашым пуашлан: висаш туныкташ, тўрл° схемым лудаш да пашам ыштен мошташ; линейкым, циркульым, угольником кучылташ;

- тў%алтыш информациейым мутер, учебник гоч налмаш да библиотекеyse каталог дене пайдаланен мошташ.

Лудмаш урокым эртараш кабинетыште теве мо лийшаш:

- мультимедийный компьютер;

- мультимедиапроектор;

- сканер;

- лазеран принтер;

- видеоплеер,

- DVD- плеер;

- телевизор;

- аудиоцентр.

Тунемше-влакын шинчымашыштым аклыме нормо-влак

Тўралтыш класслаште тунемше-влакын шинчымашышт ден моштымашыштым аклыме нормо-влак тунемме материалым пелыгыдын да келгын умылен налаш йоча-влаклан полшышаш улыт.

Нине нормо-влак йоча-шамычын кузе тунеммыштым эреак терген шогаш, почеш кодмыштым да умылен шуктыдымыштым пытараш, начар отметкым налмыштлан корным петыраш йоним пуат.

Тунемше-влакын шинчымашышт ден моштымашыштым чын аклымаш - туныктышын пашаштыже процент верч тыршымым корагдаш, туныктышо ден тунемше-влакын пашаштышт формализм деч утлаш полшышо пеш кўлешан йон.

Чын шындыме отметке йоча-влакым кумылын тунемаш тарата, лудын-возен моштымо усталыкым чарныде вияден толаш полша.

Тунемше-влакын шинчымашышт йодыштво йон дене да возыктымо контрольный паша дене тергалтеш. Возыктымо контрольный паша тергышаш тема дене йоча-влакын теоретический материалым сайын тунем налмышт да тудым кучылт мошташ ямдылалт шумышт почеш веле эртаралтеш.

I. Классыште йўкын лудмым тергымаш да аклымаш

Туныктышо йочан кузе лудмыжым урокышто кече еда эскера, лудшаш книгасе текстым лончылымо годым рашемда. Тыге тунемшын йўкын лудын моштымыжо эреак тергалтеш. Тиде моштымаш кажне класслан палемдыме программын йодмыж дене келшышын аклалтеш.

Йоча-влакын лудмыштлан отметкым шындыме годым икжапыштак теве мо шотыш налалтеш: лудмо текстым умылымаш; лудмо йон; чын, икшырымын писын, с°алын лудмаш; каласкален моштымаш; текст дене пашам ыштен моштымаш.

II класс

«5» отметке шындалтеш:

–тунемше мом лудмыжым умыла, йўкым, мутым раш ойла, йо°ылышым ок ыште, мутышто буква ден слогым весе дене ок вашталтыл, верышт дене ок алмаштыл, слог дене чын, икшырымын лудеш, варарак мутым тичмашын лудмашке кусна; I пелийыште ик минутышто, шагал гын, 30-35 мутым лудын шукта;

–икшырымын тичмаш мут дене неле мутым (Неле мут - йочалан палыдыме, тудым умылыдымо, нылыт деч шуко слоган, йыгыре возалтше икмыняр согласныян шомак.) слог дене

лудеш, II пелийыште ик минутышто 40-45 мут деч шагал огыл лудын шукта; мутышто ударенийым чын шында, предложений мучаште препинаний знаклан келшышын йўкшым вашталта;

–туныктышын йодмыжлан вашмутым текстыште чын муын мошта, сюжетан ойлымашын содержанияйжым, йомакым, текстысе сўрет нерген радам дене каласкален кертеш;

–почеламутым наизусть сайын пала да тудым сылнын каласен мошта.

«4» отметке шындалтеш:

–тунемше мом лудмыжым умыла; I пелийыште икшырымын (неле мутым слог дене) лудеш; ик минутышто, шагал гын, 15 мутым лудын шукта; II пелийыште икшырымын, тичмаш мут дене лудеш, ик минутышто, шагал гын, 30 мутым лудын шукта, лудмыж годым мутышто 1-2 йо%ылышым ышта (мутым, слогым уэш-пачаш ойла, иктышт-весьшт дене алмашта, предложений мучаште йўкым вашталтылаш монда да молат).

–текстым чын каласкала, туныктышын йодмыжлан вашмутым пуа, но йо%ылышым ышта да шкежак тўрлата але туныктышо изиш полша;

–почеламутым наизусть пала, но каласкалымыж годым коклан йо%ылыш лиеш, шкежак куштылгын тўрлата.

«3» отметке шындалтеш:

–тунемше мом лудмыжым туныктышын йодмыж почеш веле умылен налеш; I пелийыште слог дене чарнен-чарнен лудеш; ик минутышто, шагал гын, 10 мутым лудын шукта; II пелийыште слог дене эркын лудаш тў%алеш, ик минутышто, шагал гын, 25 мутым лудеш;

–лудмыж годым 3 - 5 йо%ылышым ышта – буквам; слогым кода, алмашта, мут ден мут, предложений ден предложений коклаште паузым ок ыште;

–текстым каласкалымыж годым радамым луга, ойлымыж годым йо%ылыш лиеш да туныктышын полшымыж дене веле тўрлата;

–почеламутым наизусть пала, но чын каласен ок мошто.

«2» отметке шындалтеш:

–лудмылан I пелийыште начар отметке ок шындалт, II пелийыште шуэн (тунемше тў%алтыш класс-влакын программыштым пеш нелын умыла гын веле шындалтеш.)

–тунемше мутым буква дене лудеш, ик минутышто 20 мут деч шуко лудын ок керт; мом лудмыжым ок умыло; лудмыжым туныктышын йодышыж почеш каласкален ок керт;

–наизусть ойлымыж годым радамым луга, почеламутым тўрыс каласен ок мошто.

М°огышт° лудмым тергымаш да аклымаш

Йоча книгам м°огышт° шкевуя лудмым аклыме годым, тунемше-влакын тыгай шинчымашышт ден моштымашышт:

–йочан книгам палымышт да лудаш ойырен налын моштымашышт;

–книгам (произведенийым) лудын, содержанияйжым умылен да текст дене сўрет почеш каласкален моштымашышт тергалтеш;

–отметке шушаш урокын темыж почеш литературым йочан арня еда мыняр лудмыжым шотыш налын шындалтеш.

Тунемше тынар лудшаш: II классыште - 1-5 стр.;).

М°огышт° лудмылан чырык да идалык мучаште отметке ок шындалт, но лудмым пўтынек аклыме годым шотыш налалтеш.

II класс

«5» отметке шындалтеш:

–тунемше сылнымутан научно-сылнымутан книгам программе почеш эреак лудын шога, лудаш темлыме книга-влак кокла гыч иктаж-кудыжым шкевуя аклен кертеш: комышто книга лўмым, авторын фамилийжым куштылгын муын каласен кертеш;

–книгаште мо нерген ойлалтмым пала, тыгодым содержанияйын тўжвал палыжлан э°ерта – авторым, книга лўмым каласа, комысо да текстысе сўретым умылтара;

–туныктышын каласыме произведенийым урокышто палемдыме жапыште шке муэш да, умылен, семынже лудеш, йоча книгам ты жаплан кўлеш семын лудын моштымашыжым ончыкта;

–туныктышын йодмыж почеш книгасе герой-влакым каласен да ончыктен кертеш, кызыт гына лудмо але классыште ончыч лончылымо кеч-могай вес произведенийын але тудын ужашыжын содержанияйжым ойлен пуа;

–классыште лудмо да лончылымо книга-влак кокла гыч кеч-могай темылан 1-2 книгам (произведенийым) куштылгын шарналтен ойла.

«4» отметке шындалтеш:

–тунемше темлыме книга-влакым лудеш, авторын фамилийжым пала, книга лўмым каласа, мо нерген ойлалтмым умыла, содержанияйын кокыт деч шагал огыл тўжвал палыжым ужын мошта: авторын фамилийжым але книга лўмым ойла, комысо да текстысе сўретым умылтара;

–туныктышын йодмыж почеш книгасе герой-влакым палемдыме жапыште книгаште шке муэш да, умылен, семынже лудеш, йоча книгаг ты жаплан кўлеш семын лудын моштымыжым ончыкта;

–туныктышын йодмыж почеш книгасе герой-влакым каласен да ончыктен кертеш, кызыт гына лудмо але классыште ончыч лончылымо кеч-могай вес произведенийын але тудын ужашыжын содержанияжым ойлен пуа, лудмо нерген шке шонымыжым умылтара;

–классыште лудмо да лончылымо книга-влак кокла гыч кеч-могай темланат ик книгаг шарналтен ойла.

«3» отметке шындалтеш:

–тунемше книгаг туныктышын ушештарыме почеш веле лудеш;

–тыглай коман книга-влакым веле шкевужа пален кертеш, утларак с^орастарыме комышто книга лўмым туныктышын полшымыж дене гына муэш, мо нерген ойлалтым утларакше комысо да текстсе сўрет почеш веле пала;

–урокушто палемдыме жапыште у книгаг онча, но туныктышын каласыме произведенийым тушто шкевужа эре муын ок керт, садлан пашам куштылемдаш перна;

–содержанийым да классыште лудын лончылымо книгасе тў%о герой-влакым каласкалымыж годым утларакше тушто ужмо сўретлан гына э%оерта;

– классыште лудын лончылымо книга-влак кокла гыч южо темлан гына книгаг шарналтен каласа.

М^огышт^о лудмым тергыме уроклаште йоча книга дене ыштыме пашалан II классыште «2» **отметке огеш шындалт:** южо йочаже книгаг лудын моштыдымыжлан к^ора почеш кодеш.

III. Грамматика, чын да арун возымо, йылмым лывыртыме дене шинчымаш ден моштымым тергымаш да аклымаш

1. Ойлымо вашмутым аклымаш

Йодыштмаш – тў%оалтыш класслаште тунемше-влакын нине ужаш дене шинчымашышт ден моштымыштым аклыме пеш кўлешан й^он. Ойлымо вашмутлан отметкым шындыме годым теве мо шотыш налалтеш: 1)вашмут тўрыс да чын мо; 2) каласкалымыжым тунемше кузе умылен; 3) радам дене каласкала мо да ойлымо йылмыже могай.

Тунемшын тичмаш вашмутшо, поснак III - IV класслаште, туныктышын темлымыж почеш кўрытде каласкалыме лийшаш да тунемше материалым сайын умылымыжым ончыктышаш: вашмутшым (правилым, определенийым) йоча шке примерже дене п^егыдемден моштышаш,

туныктышын кўштымыж почеш текстыште кўлеш грамматический категорийым (предложений членым, ойлымаш ужашым, мутын ужашыжым, падежым, числам, жапым да молымат) палышаш; темлыме правиллан мут-влакым муын, нунын возалтмыштым умылтарен моштышаш, практический упражненийым ыштыме годым да эн ончычак мутым тўрл^о й^он дене (буква ден йўкым умылтарыме, состав дене, морфологически) лончылымо годым, тыгак предложений нерген каласкалыме годым шинчымашыжым шкевуя да чын кучылтшаш.

Изи школьник-влакым ойлаш туныктымо тўралгыш жапыштак нунын вашмутышт ўшандарыше, негызлыме лийшаш, шкевуя каласкален, йоча-влак ойыштым чын чоьышаш улыт (шоннымым радам дене каласкален пуат, мутым кучылтмо, предложений ден мут сочетанийым чоьымо шотышто литературный йылмын нормыжым огыт пудырто).

«5» отметке шындалтеш:

тунемше тичмаш да чын вашмутым пуа; программыште палемдыме материалым сайын умылен налын; вашмутшым шке примерже дене пеогыдемда; мут ден предложенийым лончылымо, тунемме грамматический категорийым текстыште палыме годым шинчымашыжым шкевуя да чын кучылтеш, мутын кузе возалтмыжым да препинаний знак шындымым умылтарен мошта; вашмутым радам дене, кўрылтде каласкален пуа, ойлымыж годым йылме шотышто йоьылышым ок ыште, но ик изи экшык лийын кергеш.

«4» отметке шындалтеш:

тунемше «5» отметкылан палемдыме требований дек лишемше вашмутым пуа, но ойлымыж годым йылме шотышто, тыгак чын каласыме правиллан примерым ешарыме, текст дене пашам ыштыме, мут ден предложенийым лончылымо годым ик-кок йоьылышым ышта да шкевуя але туныктышын изиш полшымыж дене трлата.

«3» отметке шындалтеш:

тунемше каласкалыме материалым пўтынь налмаште умыла, но вашмутшо тўрыс огыл, туныктышо шке йодышыж дене полша; йоча правилым шке примерже дене пыкше пеогыдемда; текст дене пашам ыштыме, мут ден предложенийым лончылымо годым йоьылышым ыштылеш да туныктышын полшымыж дене веле трлата; материалым каласкалымыж годым радамым луга, кўрылтде ойлен ок керт, мутым кучылтмо, мут сочетаний ден предложенийым чоьымо годым йоьылышым ыштылеш.

«2» отметке шындалтеш:

тунемше кўлешан правилым але тунемме материал гыч шукажым ок пале, правилым, определенийым каласымаште йоьылышым ышта, нуным вес семын умылтара, мут ден предложенийым сайын лончылен ок мошто, туныктышын полшымыж денат шке йоьылышыжым

т'рлатен ок керт; чарнен-чарнен ойла, каласкалыме радамым луга, йылме шотышто шуко экшык уло.

Тергыме жаплан программе почеш сайын тунем налаш да пегыдемдаш кўлш° тў° правил ден теоретический шинчымашым ойлымо годым вашлиялтше ситыдымаш кугу йо°былышлан шотлалтеш. Нунын кокла гыч поснак кумдан шарлышыже тыгай: правилом, определенийым умылыде тунем налмаш, шке примерым каласен да кучылт моштыдымаш.

Программысе южо йодыш йоча-влакым тыглай гына палдараш темлалтеш. Садлан нунын дене йоча-влакын шинчымашыштлан отметке ок шындалт.

2. Йоча-влакын шинчымашышт ден моштымыштым возымо пашашт почеш тергымаш да аклымаш

Тунемме ий мучаште тыгай контрольный паша эртаралтеш: йоча-влак печатлыме шрифтан предложений-влакым возен налыт да диктоватлыме почеш изи текстым возат.

Тергыме да возаш туныктымо паша II-IV класслаште тыгай: диктант, мутер диктант, текстым возен налмаш, изложений, сочинений, грамматический лончылымаш.

Контрольный паша тыглай (текущий) да иктешлыше лиеш. II-IV класслаште углакше грамматический заданиян диктант (текстым возен налмаш) эртаралтеш. Грамматический заданийже – мут ден предложенийым тичмашын але южо йодыш почеш лончылымаш. Тыгодым кок отметке шындалтеш: иктыже – диктантлан, весыже – грамматический заданийым шуктымьлан.

Возымо контрольный, паша мыняр гана эртаралтеш? Программысе поснак кўлешан южо йодыш але пўтынъ изи тема шотышто тунемше-влакын шинчымашышт ден моштымыштым тергаш кўлеш гын, контрольный пашам возыктыман. Текстеште тиде тема дене тў° орфограмм, препинаний знак-влак лийман. Нуно ончыч налме шинчымаш ден моштымашын мочол пегыде умыштым палаш полшышаш улыт.

Иктешлыше (итоговый) контрольный паша тылеч шуко лийшаш огы	Класс			
	I	II	III	I IV
Диктант (грамматический заданиян)	3	4	4	4
Изложений			2	2

Диктантым тичмаш текст почеш эртараш й°нан да пайдале. Тудо литературный йылмын нормыж дене келшен толшаш, воспитательный, познавательный срдержаниян лийшаш, тиде классыште тунемше-влак текстым куштылгын умылен кертышт.

Диктант текст шке нелылыкше дене кокла шотан лийшаш, тушко ончыч да кызыт тунемме правиллан орфограмм-влакым пуртыман. Текстшыште мут-влак тиде классыште тунемдыме правилланат улыт гын, нуным доскаш возаш кўлеш; препинаний знакым туныктышо ойла.

Диктантын текстын кугытшо тыгай лийшаш:

2 классыште диктант тынар мутан лийшаш:

Класс	Чырык			
	1	2	3	4
II	15-20	20—25	23—30	30-35

Грамматический заданиян контрольный папшалан II-IV класслаште 35-40 минут,

II классыште диктант тыге аклалтеш :

«5» отметке шындалтеш:

диктантыште й%обылыш ден т°рлатымаш уке, пашам чаткан, каллиграфийын йодмыжым эскерен возымо (буква-влакым икте-весешт дене – чын ушымо, кўлеш наре ш°рын возымо, икгай кугытан, лопкытан улыт да молат).

Ик графический й%обылышым т°рлатымылан «5» отметкым шындаш лиеш.

Южгунам каллиграфий нормо деч кора%ома, тыгак ик т°рлатымаш уло (киен кодшо буквам шындыме, й%обылыш возымо буквам т°рлым° да т.м.). Туге гынат «5» отметкым шындаш лиеш.

«4» отметке шындалтеш:

диктантыште 1-2 орфографический (фонетико-графический) да 1 пунктуационный але 1 орфографический да 2 пунктуационный й%обылыш уло. Пашам чаткан возымо, но каллиграфий нормо деч изиш кора%ома. Могай-гынат ешартыш ик т°рлатымаш лийын кертеш.

«3» отметке шындалтеш:

диктантыште 3 - 5 орфографический (фонетико-графический) й%обылыш уло, вариант тўрл° лиеда: а) 3 орфографический да 2-3 пунктуационный, б) 4 орфографический да 2 пунктуационный, в) 5

орфографический да 1 пунктуационный йо%обылыш. Пашам амыртыл возымо, каллиграфий нормо деч кугун торлымо. Могай-гынат ешартыш ик т^орлатымаш лийын кертеш.

«2» отметке шындалтеш:

диктантыште 5 - 7 орфографический (фонетико-графический) йо%обылыш уло. Пашам амыртыл возымо, каллиграфий нормым чот пудыртымо.

Диктантыште йо%обылыш тыгай лиеда: мутым возымо годым орфографий правилым шотыш налме огыл, мутышто буквам кодымо але йо%обылыш возымо, мутым весе дене алмаштыме, тиде классын программжлан келшыше препинаний знак уке, шарнен шогаш учебникыште лўын ойырен палемдыме мут-влакым йо%обылыш возымо.

Диктантыште йо%обылышлан ок шотлалт:

1) орфографий ден пунктуацийын тиде классыштат, ончычат тунемдыме правилышт дене кылдалтше йо%обылыш;

2) предложений мучаште ик тана точкым шындыме огыл, но вес предложенийысе икымше мутшым кугу буква дене тў%оалме;

3) ик мут олмеш весым возымо, но шонымаш ок вашталт (синоним кучылтмо годым монь тыге лийын кертеш);

4) мутвожысо пытартыш согласныйым вес корныш вончыктарыме, но мутым слоглан чын шелме.

Диктантыште ик йо%огылышлан шотлалтеш:

а) кок икгай орфографический але фонетико-графический т^орлатымаш;

б) кок икгай пунктуационный йо%обылыш;

в) ик мутышто пачаш-пачаш ыштыме йо%обылыш; мутлан, кормьжташ мутым кок гана кучылтмо, кок ганажат ж олмеш ш буквам возымо;

г) кок изи йо%обылыш. Изи йо%огылышыжо тыгай: а) мутышто ик буквам почела возымо (мутлан, **тааче**); б) мутым ик корно гыч весыш вончыктарыме годым кокымшо ужашыжым возыде кодымо; в) предложенийыште ик мутымак кок гана (почела) возымо; г) мутым возен пытарыме огыл.

Йоча-влакын шинчымашышт ден моштымыштым тергаш эртарыме тыглай (текущий) да иктешлыше письменный пашалан текстым учебник але доска гыч монь возен налмым аклыме годым отметкылык тыгай нормо кучыталтеш:

Отметке	Тынар орфографический да пунктуационный йо%обылыш лийын кертеш
---------	--

	II классыште	III классыште	IV классыште
«5»	уке Ик графический эшкык лийын кертеш	уке	уке
«4»	1-2 йо%обылыш да 1 т°рлатымаш	1 йо%обылыш да 1 т°рлатымаш	1 йо%обылыш да 1 т°рлатымаш
«3»	3 йо%обылыш да 1 т°рлатымаш	1 йо%обылыш да 1 т°рлатымаш	2 йо%обылыш да 1 т°рлатымаш
«2»	4 йо%обылыш да 1- 2 трлатымаш	3 йо%обылыш да 1- 2 т°рлатымаш	3 йо%обылыш да 1- 2 т°рлатымаш "

Грамматический лончылымашлан заданий (2-3 лийын кертеш) диктантын текстше але возен налшаш текст дене, грамматика да арун возымаш шотышто тунемме материал дене кылдалтшаш. Моланже раш: нуно тунемме грамматический материалым йоча-влакын кузе умылымаштым пален налаш, ойлымо да возымо годым шке шинчымашыштым кузе кучылт моштымаштым тергаш полшат.

Грамматический заданийым шуктымым аклыме годым теве мом шотыш налаш кўлеш:

«5» отметке чыла заданийым йо%обылыш деч посна шуктышо, определений ден правилым сайын умылен налмым ончыктышо, пашам ыштыме годым шинчымашым шкевуя кучылт моштышо тунемшылан шындалтеш.

«4» отметке правил ден определенийым сайын умылымым ончыктышо, мут ден предложенийым лончылымо годым шке шинчымашыжым кучылт моштышо да заданийын 3-4 деч шагал огыл ужашыжым чын шуктышо тунемшылан шындалтеш.

«3» отметке тунемме материалын икмыняр ужашыжым палымым ончыктышо, заданийым пельж деч шагал огыл чын шуктышо тунемшылан шындалтеш.

«2» отметке тунемме материалым начарын палыше, грамматический заданийын шукырак ужашыжым шуктен кертдыме тунемшылан шындалтеш.

Мутер диктант тергыме тыглай (текущий) паша семын эртаралтеш. Текстыш утларак неле шомак-влак пурталтыт (нуным кажне классын программыштыже пуймо).

Мутер диктантын кугытшо II класслан – 4 - 6 мут,

Мутер диктантлан отметке II классыште тыге шындалтеш:

«5» отметке - йонылышдымо пашалан.

«4» отметке – 1 йонылышлан да 1 торлатымашлан.

«3» отметке – 2 йонылышлан да 1 торлатымашлан.

«2» отметке – 3-5 йонылышлан.

«1» отметке – 6 деч шуко йонылышлан.

II класслаште тыгак тунемше-влакын шонымым кўрылтде возен моштымаштым тергаш лўмын паша ышталтеш. Тиде возаш туныктышо изложений да сочинений. Нунылан ик шагат деч шагал огыл ойыралтшаш. Чырыкыште возаш туныктышо 3 - 4 творческий пашам ыштыкташ кулеш.

Изложенийлык текстын кугытшо нылымше чырыклан тыгай:

II классыште – 30-40 мут

Изложенийлан текстым тўн шотышто каласкалыше (повествовательный) содержанияным налыт .

Сочиненийлан ойырен налме тема илыш дене кылдалтташ. Йоча-влакын илышышлан, пашашлан да кумылышлан лишыл лийшаш. Содержанийжым нуно куштылгын умылен кертышт, текстын чо%оалтме радамже раш лийже, йылмыжат йочан ийготшылан келшыже.

Изложенийым (сочиненийым) аклыме годым тўн шотышто теве мо шотыш налалтеш: изложенийыште текстым кўлеш наре тичмашын, радам дене почын пуымо мо, сочиненийыште могай текст шочын; йылме ойыртеме могай: мутым чын кучылтмо мо, мут сочетанийым, предложенийым кузе чонымо, орфографический грамотностьшо могай. Изложений ден сочиненийым тергыме годым II-III класслаште ик отметке шындалтеш, тудо пашан чыла могыржым авалтен иктешла. IV классыште изложений ден сочиненийын кугытыштым, шонымашым каласен пуаш тўрл^о мутым, ойсавыртышым, предложенийым кучылтмым шотыш налын, йылме лывыртыме паша кок отметке дене аклалтеш: иктыже – содержанийлан да йылмылан, весыже – грамотностьлан.

Грамотностьлан отметке диктантым аклыме годсо гаяк. Изложений ден сочиненийын содержанийышт ден йылмыштым аклыме годым чўчкыдын вашлиялтше тыгай экшык шотыш налалтеш: темылан келшен толдымын возымо, изложений текстын содержанийжым йо%обылыш каласкалыме, уто фактым, ужашлам пуртымо, текстесе ужашла коклаште кыл уке, предложений-

влакым радам дене шындыл моштымо огыл, мут радамымат лугымо, ик шомакымак кўлеш деч посна: пачаш-пачаш кучылтмо, южо шомакым йо%обылыш значений дене пуртымо.

«5» отметке шындалтеш: авторын текстшым изложенийште чын да радам дене каласкален лекме, сочинений темым сайын почын пуымо, мутым кучылтмаште, мут сочетаний ден предложенийым чо%ымаште йо%обылыш уке, тыгак орфографический йо%обылыш деч посна возымо (1-2 т^орлатымаш лийын кертеш).

«4» отметке шындалтеш: авторын текстшым изложенийште чын, кўлеш наре тичмашын каласкален лекмылан, сочинений темым почын пуымылан шындалтеш, но шонымым каласкалыме радам изиш лугалтеш, фактым кучылтмаште да йылме шотышто 2-3 йо%обылыш, тыгак 1-2 орфографический да 1 пунктуационный йо%обылыш, 1-2 т^орлатымаш уло.

«3» отметке шындалтеш: изложений годым авторын текстше деч, сочинений годым тема деч изиш кора%о, шонымым каласкалыме радамым изиш лугымо,

2-3 предложенийым йо%обылыш чо%ымо, икгай мутым шуко кучылтмо (мутер нужна), содержанияй да йылме шотышто 3 - 6 йо%обылыш, тыгак

3 - 5 орфографический, 1-2 пунктуационный йо%обылыш, 1-2 т^орлатымаш уло.

«2» отметке шындалтеш: изложений годым авторын текстше деч, сочинений годым тема деч чотак кора%о - кўлешан эпизодлан, тў%о ужашым, тў%о шонымашым да монь монден кодымо; шонымым каласкалыме радамым луген пытарыме, ужаш ден ужаш, предложений ден предложений коклаште кыл уке, содержанияй да йылме шотышто 6 деч шуко йо%обылыш, тыгак 6 деч шуко орфографический, 3 - 4 пунктуационный йо%обылыш, 3 - 5 т^орлатымаш уло.

Изложений ден сочинений тў%оалтыш класслаште тиде пашалан туныктышаш верч эртаралтыт, садлан начар отметке иктешлыше (итоговый) контрольный изложенийым возымо годым веле шындалтеш.

Возаш туныктышо изложений ден сочинений классыште учительын вуйлатымыж почеш сералтыт. Ик изложенийым учебникысе текст почеш, весым тунемше-влаклан палыдыме текст почеш эртараш пайдале. Эреак тыге алмаштылаш кўлеш.

3. Шинчымашым, моштымым иктешлен аклымаш

Иктешлыше отметке кажне чырык да тунемме ий мучаште шындалтеш. Тидын годым тунемше-влакын грамотностьштым ойлымо вашмутышт да возымо пашагт почеш аклыме результат, грамматикын темылажым кузе умылымышт, ойлымо да возымо годым шке шонымыштым кўрылтде каласкален моштымышт шотыш налалтыт. Иктешлыше отметкым шындыме годым тў%о шотышто йоча-влакын возымо пашагтлан э%оертыман. Тунемше тиде пашалан чырык мучко начар отметкым налын гын, тудлан марий йылме дене чырыкым иктешлыше

сай отметкым шындаш ок лий. Иктешлыше отметке шындыме жаплан тунемшын чыла шотыштат кузе ямдылалт шумыжым чын ончыктышаш; тиде ончычсо моло отметкым шотыш налын шындыме аламогай кокла шотан отметке огыл.

Марий йылме да лудмаш урок-влакым эртараш кўлешлык материал:

Тунемше-влаклан кўлыт:

- посна паша вер (парт, ўстембал, тўшка пашалан келыштарыме вер);
- тыглай тунемме узгар (ручка, турло тусан карандаш, йыргешке мучашан вашкўзо, линейка, циркуль, ш^орм^о)
- программылан келшыше материал: кагаз (возышашлык, альбомный, аппликаций ден оригамим ыштышаш тўрл^о тўсан кагаз), картон (тыглай, тўрл^о тўсан), пластилин але шун, фольга, калька.

Туныктымо пашалан теве мо-мо кўлыт:

- мут чо%ымо модель-влак дене паша: мутын могай йўк гыч шогымыжым ышташлан (гласный, согласный, пушкыдо, пе%гыде, пич, йо%гыдо); мут да предложений чо%ымо схема-влак;
- гигиенический правил-влакым эскерымаш: тетрадым чын вера%одаш, парт коклаште т^ор шинчаш, шинча дене парт коклаше расстоянийым эскераш;
- графический чын шинчымашым пуашлан: висаш туныкташ, тўрл^о схемым лудаш да пашам ыштен мошташ; линейкым, циркульым, угольником кучылташ;
- тў%алтыш информациейм мутер, учебник гоч налмаш да библиотекеyse каталог дене пайдаланен мошташ;

Лудмаш урокым эртараш кабинетыште теве мо лийшаш:

- мультимедийный компьютер;
- мультимедиапроектор;
- лазеран сканер;
- принтер;
- видеоплеер, DVD- плеер;
- телевизор;
- аудиоцентр.

Тематическое планирование по родному чтению во 2 классе
(А.М.Ефремов, С.М.Максимова «Лудшаш книга») 34 часа

№ урока	Тема урока	Кол-во часов	План проведения	Факт.
	Калык ойпого (4 ш)			
1	Марий калык йомак- влак Тумна ден рывыж Меран Марий, маска да рывыж	1		
2	Ошел Васлий. Юзо кугызан туштыжо Марий калык муро ден такмак-влак	1		
3	Калыкмут Тушто Калык пале Лудышмут Шотлеммут	1		
4	Мыскара Г.Эвайн. Орадым шорвондо туныкта В.Упымарий. Чавай ден Шавай(мыскара) С.Чавайн. Соснаигын изаже В.Крылов «Понго погаш нангаем!»	1		
	Ныл изак-шоляк (4 ш) Кенеж ден шыже			
5	А.Горохов. Кенежым В.Орлов. Чоя кудыр	1		
6	М.Шкетан. Шыжым ояр игече годым... Антонов Ивук. Шыже толмым шижам В.Рожкин. Шыже тус А.Мичурин-Азмекей. Первый гана чодыраште А.Январев. Могай понго, палыза Э.Анисимов. Мо тиде?	1		
7	В.Колумб. Кинде Чонештен кайыме деч ончыч В.Коньшев. Кайыккомбо ужеш	1		
8	В.Крылов. Шыже эрдене Э.Анисимов. Шыже пайрем Б.Данилов. Поро паша В.Сапаев. Чеверракым, кугуракым... В.Исенеков. Шыже	1		
	Марий Эл- шочмо вел (3ш)			
9	В.Дмитриев. Саламлем, шочмо-кушмо кундем! В.Элмар. Мый йоратем родной элемым А.Иванова. Шочмо ял В.Сапаев. Шочмо- кушмо вершорем!	1		
10	К.Васин. Марий чодыра К.Васин. Ший гай вудет Н.Ильяков. Кугу Юл	1		

	В.Дмитриев. Энер			
11	В.Иванов. Йошкар-Ола нерген муро И.Осмин. Курымеш йоратена В.Изильянова. Морко велне С.Вишневский. Шыргыжеш ужарген пасуна Д.Исламов.Шочмо вер В.Колумб. Шум полек	1		
	Первый марий писатель- влак (3ш)			
12	Сергей Григорьевич Чавайн.Мукш Изайлан полшем. (Мыскара) Чевер шошо Чевер май Кенеж Памаш Кенеж йуд	1		
13	Владимир Алексеевич Мухин. Ильш йук Шошын куатше Озым Изак-шоляк улына Ушкал Кишке Книга	1		
14	Николай Семёнович Мухин. Молан мый мурем Кенеж эр Куэ Печуй,пырысиге да пинеге Кайык	1		
	Ныл изак- шоляк (6ш) Теле ден шошо Теле (3ш)			
15	Шабдар Осып. Первый лум П.Луков. Телым ялыште Б.Данилов. Теле М.Казаков. Йушто кугыза	1		
16	В.Александров. У шурно верч Ю.Чавайн. Январь М.Емельянов. Кайыкым пукшена Н.Иванов. Чылалан палыме кайык В.Изильянова. Киса	1		
17	Н.Яковлева. Теле ужеш М.Казаков. Ечызе В.Одоевский. Йушто Кугыза деке уналыкеш (йомак) Теме почеш йодыш ден паша	1		
	Шошо(3ш)			
18	А.Иванова. Канде шошо пагыт В.Рожкин. Ава, Ниго деч сай М.Емельянов. Эн шерге мут	1		

	В.Сапаев. Полек			
19	Б.Данилов. Шемгорак В.Рожкин. Шырчыкым вашлийыт А.Айзенворт. Шошо нерген йомак В.Дмитриев. Шошо эрдене А.Мокеев. Эрдене кудывечыште	1		
20	В.Бороздин. Сандалыкыште эн ончыч В.Исенеков. Чевер Май, Сенымаш пайрем В.Сави. Сылне пургус лонгаште	1		
	Поро (лывырге) кумыл шерге (4ш)			
21	Д.Исламов. Онгыр йук Я.Алексейн. Миша ден Кисик В.Иванов. Футбол А.Бик. Мый ом луд	1		
22	А.Федоров. Авай поро К.Беляев.Эн шергакан полек Сай йолташ В.Сапаев. Шужарем	1		
23	Г.Галкин.Кок попугай (Мыскара) М.Рыбаков. Полек И.Васильев. Поро рвезе Макс Майн «Вачий»	1		
24	Б.Данилов. Купышто В.Крылов. Шыргыжше пеледыш А.Авилов. Польш	1		
	Шортньо пеледыш- шамычлан (4ш)			
25	В.Сави. Книга В.Орлов. Пиал А.Юзыкайн. Пеледышан шор Б.Данилов. Ава кунам мала?	1		
26	Осмин Йыван. Люда И. Васильев. Ко эн сай? В.Дмитриев. Коча В. Иванов. Тумо	1		
27	В.Сапаев. Мор пеледме годым (Повесть гыч ужаш- влак) В.Илларионов. Шарнем, коваем! А.Горохов. Шужарем	1		
28	М.Горький. Порткайыкиге (йомак) Ю.Соловьёв. Ик шырчык Осмин Йыван. Изи чыве чи-чи-чи... Тушман ден йолташ	1		
	Паша илышым сораствара (6ш)			
29	Чалай Васлий. Ме пашам йоратена М.Емельянов. Стройкышто А.Горохов. Мемнан авана	1		

30	Миклай Казаков. Маляр Макс Майн. Полдыш Макс Майн. Презе	1		
31	Ю.Артамонов. Вичу- шофёр М.Большаков. Ачам дене пырля А.Мокеева. Авамлан полшем Макс Майн Кудывечым ко уштын? Макс Майн. Часовой	1		
32	Ю.Артамонов. Гарля кован поянлыкше Б.Данилов. Пашаж дене чаплана В.Иванов. Росота яшлык М.Емельянов. Изи пашаче	1		
33	Н.Лекайн. Йытын дене мом ыштат? Самат Шакир. Йытын Чыве, Коля да Кудыр (Йомак)	1		
34	Маркай Б.Данилов. Кыша А.Федоров. Портым чонышо	1		